

Anders Barstad

Notater

På vei mot det gode samfunn?

Om opplegget for en publikasjon som beskriver verdilandskapet i Norge

FORORD

Dette notatet presenterer resultatet av et forprosjekt som drøfter hvordan en beskrivelse av "det norske verdilandskapet" kan gjennomføres. Forprosjektrapporten slik den presenteres her ble diskutert på et møte Verdikommisjonen holdt med sentrale forskningsmiljøer og andre interessenter den 25. februar 1999. Det ble fremmet en rekke forslag til supplerende synsvinkler og andre endringer på dette møtet. Vi har i denne omgang valgt å la forprosjektrapporten stå som den er, og heller ta de gode forslagene med oss til et eventuelt hovedprosjekt. Hovedprosjektet vil tidligst kunne komme i gang i år 2000.

Forprosjektrapporten er i hovedsak ført i pennen av forsker Anders Barstad ved Seksjon for demografi og levekårsforskning. Vedlegg 2 om fokusgrupper er skrevet av rådgiver Trine Dale ved Seksjon for intervjuundersøkelser, mens vedlegg 3 om tidsnyttingsundersøkelser er skrevet av forsker Ragni Hege Kitterød, Seksjon for demografi og levekårsforskning. Utkastene til forprosjektrapport er blitt drøftet i en intern arbeidsgruppe sammensatt av personer fra Avdeling for personstatistikk. Verdifulle kommentarer til utkastet er også blitt gitt av flere andre personer i og utenfor SSB, ikke minst Ottar Hellevik i Verdikommisjonens råd.

Denne utgaven av forprosjektrapporten er som nevnt stort sett identisk med rapporten som ble fremlagt på møtet 25. februar. Avsnittene om intern organisering og budsjettmessige forhold er imidlertid tatt ut.

Prosjektet er finansiert av Verdikommisjonen.

INNHOLD

FORORD	1
INNLEDNING: MÅLSETNING OG BEGREPER	5
MÅLSETNING	5
BEGREPET OM VERDILANDSKAPET	5
HENSIKTEN MED EN PUBLIKASJON OM VERDILANDSKAPET	6
HVORDAN KAN INDIKATORENE PÅ DET GODE SAMFUNN OG DET GODE LIV BEGRUNNES?	7
1. ALMENE ETISKE PRINSIPPER	7
2. SOSIALFILOSOFISKE BETRAKTNINGER	8
3. OFFISIELLE MÅLSETTINGER OG OFFENTLIG DEBATT	9
4. OPPFATNINGER OM DET GODE LIV HOS FOLK FLEST	10
5. VITENSKAPELIGE TEORIER, ÅRSAKS- OG KONSEKVENSANALYSER	10
MOTSETNINGER?	11
DE NORSKE LEVEKÅRSUNDERSØKELSENE'S NORMATIVE GRUNNLAG	11
EN HELHETLIG BEGRUNNELSE	13
PUBLIKASJONENS ENKELTKAPITLER: BESKRIVELSE OG BEGRUNNELSE	14
PUBLIKASJONENS FORM	20
FORSLAG TIL EN DETALJERT DISPOSISJON FOR PUBLIKASJONEN OM VERDILANDSKAPET	22
1. INNLEDNING	22
1.1. MÅLSETNING	22
1.2. NOEN VIKTIGE DIMENSJONER I VERDILANDSKAPET	22
1.3. HVORDAN PUBLIKASJONEN ER LAGT OPP	22
2. BEFOLKNINGENS OPPFATNINGER OM DET GODE LIV	22
3. BEFOLKNING, MARKED, STAT: VERDILANDSKAPETS RAMMEBETINGELSER	24
3.1. BEFOLKNINGSUTVIKLINGEN	24
3.2. ØKONOMISKE RAMMEBETINGELSER	25
3.3. DET OFFENTLIGES ROLLE	25
3.4. SAMMENFATNING	26
4. VERDIER I HVERDAGSLIVET: HVA BRUKER NORDMENN TID OG PENGER PÅ?	27
4.1. PENGER	27
4.2. TID	27
4.3. SAMMENFATNING	29

5. NATUREN I VERDILANDSKAPET	29
5.1. NATUREN SOM VERDI	29
5.2. SAMSPILLET MENNESKER OG NATUR	29
5.3. IDEALER OG REALITETER I NATURVERNET	30
5.4. SAMMENFATNING	31
6. HELSE OG SUBJEKTIV LIVSKVALITET	31
6. 1. HELSE	31
6.2. PSYKISKE PROBLEMER: UTRYGGHET, DEPRESJON OG AVMAKT	32
6.3. SUBJEKTIV LIVSKVALITET	33
7. FATTIGDOM	34
7. 1. HOLDNINGER TIL FATTIGDOM	34
7. 2. UTVIKLINGEN I ULIKE MÅL PÅ FATTIGDOM	34
7. 3. HVEM ER DE FATTIGE I DAGENS NORGE?	35
7. 4. OPPSUMMERING	35
8. GODE MELLOMMENNESKELIGE FELLESSKAP?.....	35
8.1. HOLDNINGER TIL ANDRE MENNESKER.....	35
8.2. KONTAKT OG OMSORG.....	36
8.3. KRIMINALITET OG VOLD.....	38
8.4. FAMILIEN.....	38
8.5. ARBEIDET	40
8.6. SKOLEN.....	41
8.7. ORGANISASJONER OG POLITISK DELTAKING.....	42
8.8. OPPSUMMERING	43
9. ULIKHET OG UTSATTE GRUPPER.....	44
9.1. HOLDNINGER TIL ULIKHET OG LIKESTILLING.....	44
9.2. UTVIKLINGEN AV ØKONOMISK OG SOSIAL ULIKHET.....	44
9.3. UTVIKLINGEN AV REGIONAL ULIKHET.....	45
9.4. NÆRMERE OM UTSATTE GRUPPER.....	45
9.5. SAMMENFATNING.....	52
10. NORGE I DET GLOBALE VERDILANDSKAPET.....	52
10.1. NORSKE VERDIER I INTERNASJONALT PERSPEKTIV	52
10.2. NOEN HOVEDTREKK VED DET GLOBALE VERDILANDSKAPET	53
10.3. INTERNASJONAL SOLIDARITET: HOLDNING OG HANDLING	54
10.4. SAMMENFATNING.....	55
11. SAMMENFATNING OG UTSYN.....	55
BEHOV FOR NY DATAINNSAMLING	56

VEDLEGG	58
VEDLEGG 1: OM GJENNOMFØRINGEN AV EN LEVEKÅRSUNDERSØKELSE FOR INSTITUSJONSBEFOLKNINGEN	58
VEDLEGG 2: OM BRUKEN AV FOKUSGRUPPER	62
VEDLEGG 3: TIDSNYTTINGSUNDERSØKELSER	65
LITTERATUR	67
DE SIST UTGITTE PUBLIKASJONENE I SERIEN NOTATER	72

INNLEDNING: MÅLSETNING OG BEGREPER

MÅLSETNING

Med bakgrunn i opprettelsen av Verdikommisjonen og ønsket om en bred verdidebatt, vil SSB i dette forprosjektet skissere hva som kan gi en god beskrivelse av “det norske verdilandskapet”. Forprosjektet skal vise hvilke data som foreligger klare til bruk i en slik beskrivelse, enten hos SSB eller hos andre. Endelig skal forprosjektet beskrive databehovene, hvilke nye data som eventuelt bør samles inn og hvordan en slik innsamling kan gjøres. I forlengelsen av forprosjektet kan det bli aktuelt å utvikle en database, som igjen kan danne utgangspunkt for regelmessige publikasjoner om temaet.

Fra Verdikommisjonens side er det framhevet at prosjektet kan bli "hjertet" i oppfyllelsen av to hovedpunkter i Verdikommisjonens mandat: For det første bidra til kunnskap om den verdimessige utviklingen i samtidskulturen, og for det andre analysere den verdipåvirkning som faktisk skjer gjennom ulike påvirkningskanaler i samfunnet.

I denne forprosjektrapporten vil vi innledningsvis forsøke å avklare begrepet om verdilandskapet, og hovedlinjene i hvordan vi har tenkt å løse oppgaven. Deretter vil det bli presentert en forsøksvis disposisjon for en publikasjon med dette som tema. I forprosjektrapportens siste del redegjøres det blant annet for hvilke nye data som bør samles inn.

BEGREPET OM VERDILANDSKAPET

Hva innebærer begrepet “verdilandskapet i Norge”? I saksdokumentet som ble fremmet for Verdikommisjonens styringsgruppe defineres verdilandskapet slik: “..de ulike kjennetegn ved det norske samfunnet som er knyttet til verdibegrepet. Her kan en ta utgangspunkt i de forhold som en antar er viktige for at vi kan ha gode mellommenneskelige fellesskap og som gir livet kvalitet og mening, slik som verdibegrepet er skissert i vårt mandat”. I den kongelige resolusjonen hvor verdikommisjonen ble oppnevnt heter det at “verdier er de livskvaliteter som de moralske leveregler og juridiske lover skal hjelpe oss til å oppnå og ta vare på”.

Verdibegrepet kan defineres på flere måter. En innflytelsesrik definisjon forstår verdier som “forestillinger om det ønskverdige”, forestillinger som påvirker handlingenes mål og midler (Jenssen 1993: 26). I mandatet for Verdikommisjonen er forestillingene om det ønskverdige oppsummert i begrepene livskvalitet, mening og gode mellommenneskelige fellesskap. En kan oppfatte dette som forestillinger om hva som bør være de overordnede mål for samfunnsutviklingen, og dermed retningsgivende for politisk virksomhet.

HENSIKTEN MED EN PUBLIKASJON OM VERDILANDSKAPET

Hovedhensikten med publikasjonen er å bidra til at verdidebatten i det norske samfunnet blir mest mulig informert og kunnskapsbasert. De som ønsker å delta i debatten om samfunnsutviklingens mål og retning trenger gode kunnskaper om de faktiske utviklingstrekkene. Beveger samfunnet seg i retning av det ønskverdige, eller tvertimot i motsatt retning? Er for eksempel de utbredte forestillingene om større ensomhet og oppløsning av sosiale nettverk myte eller fakta?

I et stadig mer komplekst og uoversiktlig samfunn synes det mer enn noensinne å være behov for informasjon som syntetiserer, som forsøker å gi svar på viktige samfunnsproblemer ved hjelp av tilgjengelig statistikk og forskning. Behovet for slik informasjon understrekes av undersøkelser som viser at “..folk har vage og til dels uriktige forestillinger om hvordan goder og byrder fordeles i samfunnet. Dermed er det vanskelig for mange å vurdere hva som vil være rimelig og rettferdig i konkrete velferdsspørsmål” (Martinussen 1996: 29). Både verdier og handlingsvalg bygger på bestemte virkelighetsoppfatninger. Et eksempel på dette finner en i undersøkelser som viser at personer som snyter på skatten mener at de fleste andre også snyter på skatten. De begrunner sin handling med en feilaktig oppfatning av det som er “vanlig”. Dette er et eksempel på et kollektivt handlingsproblem hvor informasjon om andres handlinger og holdninger kan være viktig. Hvis en tror at de fleste andre er egoistiske og “seg selv nok”, blir det lett til en begrunnelse for selv å oppføre seg på samme måte.

Statistisk sentralbyrå publiserer jevnlig en oppdatert oversikt over velferdsutviklingen gjennom Sosialt Utsyn (annethvert år). Hva vil være nytt med en publikasjon om verdilandskapet, som ikke allerede er beskrevet og behandlet i denne publikasjonen? **For det første** vil tallmaterialet som presenteres i Sosialt utsyn bli satt inn i en annen tolkningsramme. I større grad enn i Sosialt Utsyn vil en forsøke å besvare noen overordnede problemstillinger, de problemstillingene som oppnevningen av Verdikommisjonen har satt på dagsorden. Dette innebærer blant annet at perspektivet i en publikasjon om verdilandskapet vil være bredere enn i Sosialt Utsyn. Sosialt Utsyn begrenser seg til å beskrive den faktiske levekårsutviklingen innenfor en rekke komponenter. For å gi et bilde av om samfunnet beveger seg i retning av det ønskelige, er det neppe tilstrekkelig å beskrive levekårsutviklingen i Norge per se. Det er også nødvendig å ta med forhold som naturskader/miljøproblemer og Norges plass i det globale samfunnet. **For det andre** vil en legge større vekt på å beskrive befolkningens *verdioppfatninger*. Svært forenklet kan en si at det norske verdilandskapet vil bli beskrevet gjennom svarene på to spørsmål: 1. Hva er befolkningens *ønsker* om det gode liv? 2. I hvilken grad har befolkningen *realisert* det gode liv? Mens tradisjonell sosial rapportering har konsentrert seg om det siste (Sosialt Utsyn), og holdningsundersøkelser som Norsk Monitor og Verdiundersøkelsene om det første, er ett av poengene med denne publikasjon å se disse aspektene ved det gode liv i sammenheng. Begrepet verdi i “verdilandskapet” viser altså i denne sammenheng både til *verdioppfatning* og *verdirealisering*. Hensikten er blant annet å vise mangfoldet i slike oppfatninger. Hensikten er også å få fram kontraster mellom det vi ønsker å oppnå og det som faktisk er oppnådd. Slike kontraster peker på muligheter for politisk og sosial endring. Hvis det ønskverdige, slik det kommer til uttrykk i holdningsundersøkelser, står i skarp motsetning til handlinger eller strukturer, hva er årsakene? Hvis det for eksempel er slik at folk flest ønsker en enklere, mindre forbruksorientert livsstil, hva er årsakene til at dette ikke kommer til uttrykk i handlinger eller i samfunnets ressursbruk? Et annet eksempel er at stadig flere ønsker kortere arbeidstid, selv om lønna blir redusert tilsvarende. Dette ønsket står i en interessant

kontrast til den faktiske utviklingen av arbeidstiden. Mulige årsaker er at selv om en ønsker kortere arbeidstid, må dette ønsket i praksis vike for behovet for å gjøre karriere eller for mangelen på fleksible arbeidstidsordninger (Kitterød 1998). **For det tredje** vil publikasjonen legge noe større vekt på analyse og forklaring enn Sosialt utsyn (ihvertfall Sosialt Utsyn 1998). Den normative vurderingen av forskjellige samfunnsforhold forutsetter som regel at en har begrunnede oppfatninger om årsaker og konsekvenser. **For det fjerde** bør publikasjonen om verdilandskapet ha en noe annen form enn Sosialt utsyn, blant annet med hensyn på tilgjengelighet (se avsnittet om publikasjonens form).

HVORDAN KAN INDIKATORENE PÅ DET GODE SAMFUNN OG DET GODE LIV BEGRUNNES?

Det er neppe verken mulig eller ønskelig å komme fram til ett begrep om livskvalitet eller det gode liv. Det finnes forskjellige tradisjoner og perspektiver på hva som utgjør et godt liv, og hvordan det kan måles. Som Erik Allardt peker på endres forestillingene om det gode liv over tid, innholdet bør stadig være gjenstand for diskusjon (Allardt 1998).

1. ALMENE ETISKE PRINSIPPER

Det finnes visse etiske grunnprinsipper som det kan være vanskelig å gi en dyp begrunnelse for, men som likevel danner et ufravikelig utgangspunkt for forestillingen om det gode samfunn og det gode liv. Det viktigste er kanskje prinsippet om alle menneskers likeverd. Denne ideen er uttrykt slik i FNs Verdenserklæring om menneskerettighetene fra 1948: “Alle mennesker er født frie og like i verdighet og rettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd” (artikkel 1). Likeverd er grunnlaget for medmenneskelighet.

Likeverdsprinsippet er nevnt i den kongelige resolusjonen som oppnevnte Verdikommisjonen. “Respekten for menneskeverdet, likeverd og likestilling er grunnleggende”. Det betyr blant annet at det er viktig å undersøke hvordan forutsetningene for det gode liv er *fordelt* i samfunnet, og hvordan denne fordelingen utvikler seg. Framfor alt blir det viktig å studere utviklingen for de gruppene som i utgangspunktet er svakest stilt.

I Verdenserklæringen om menneskerettighetene er forestillingen om at alle mennesker er like i verdighet og rettigheter fulgt opp med en framstilling av hvilke rettigheter som tilkommer alle mennesker. I tillegg til de medborgerlige friheter og rettigheter som stemmerett, ytrings- og trosfrihet, heter det blant annet at enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet (artikkel 3), til sosial trygghet (artikkel 22), til arbeid (artikkel 23), til hvile og fritid (artikkel 24), til en levestandard som er tilstrekkelig for hans og hans families helse og velvære (artikkel 25), til utdanning (artikkel 26) og til fritt å delta i samfunnets kulturelle liv (artikkel 27).

2. SOSIALFILOSOFISKE BETRAKTNINGER

Det gode liv har vært begrunnet med forskjellige sosialfilosofiske betraktninger. Tre slike betraktningsmåter kan oppsummeres i begrepene om frihet, behovstilfredsstillelse og velvære. Frihetsperspektivet tilsier at det gode liv er størst mulig *valgfrihet*. Valgfriheten begrenses av manglende *ressurser* på forskjellige områder, enten de er personlige (som penger og kunnskaper) eller samfunnsmessige (som mangelen på arbeidsplasser i en kriserammet økonomi). Stein Ringen er blant dem som understreker at frihet er kjernen i levekårsbegrepet, og at kjernen i frihetsbegrepet er begrepet om valg (Ringen 1995, 1996). Jeg er fri hvis jeg kan velge å leve slik jeg ønsker å leve. Frihetsbegrepet er også en nøkkel i den indiske økonomen Amartya Sens teori om velferd og ulikhet (Sen 1992). I følge Sen er det menneskers frihet til å kunne forfølge sine respektive oppfatninger om det gode liv som er det sentrale velferdsgodet. Grunnbegrepene han anvender er «capability» og «functionings». «Functionings» består av ulike «beings and doings», som å ha god helse, være lykkelig, ta del i samfunnslivet osv., og utgjør velferdens konstituerende elementer. «Functionings» er observerbare. Det er derimot ikke «capability», som er de forskjellige kombinasjonene av «beings and doings» som en person kan oppnå; de representerer en persons frihet til å velge mellom ulike liv. Når det ikke er nok å se på «functionings», har det sammenheng med at friheten har en verdi i seg selv. Det er ikke likegyldig hvordan vi oppnår velferd, velferdsnivået er betinget av den rolle som våre handlingsvalg spiller i prosessen som fører til velferd. Den filosofiske basis for dette synet går ifølge Sen tilbake til Aristoteles, med hans vektlegging av det gode liv som et liv i aktivitet. Sen betrakter de skandinaviske levekårsundersøkelsene som studier av «functionings», de har «...done much to demonstrate and clarify the empirical possibility of examining diverse functionings as the basis of quality of life» (Sen 1992: 39)

Et annet svar på hva som er det gode liv, er tilfredsstillelse av grunnleggende behov. Erik Allardt skiller mellom tre slike behov (Allardt 1975, 1998): Å ha (behovet for materielle ressurser, herunder helse), å elske (behovet for kjærlighet og fellesskap) og å være (behovet for å ha en sosial identitet). Den siste kategorien behov ble i Allardts undersøkelse forsøkt målt gjennom personers sosiale anseelse, deres opplevelse av å være uerstattelige, samt deres politiske aktiviteter og muligheter for fritidsaktiviteter. Allardt kritiserte de svenske levekårsundersøkelsene for å være ensidig opptatt av ressurser og materielle “ha”-behov. I følge Allardt vil en definisjon av velferd med utgangspunkt i ressurser føre til at tyngdepunktet i for stor grad blir lagt på materielle forhold, mens en behovsanalyse utvider kriteriene for det gode liv. Nå er det ikke sikkert at forskjellene mellom en ressurs-/frihetstilnærming og en behovstilnærming i praksis vil være så store. Personlige og samfunnsmessige ressurser som muliggjør valgfrihet, skulle også pr. definisjon gi mulighet til å tilfredsstille grunnleggende behov. En kan også forstå Allardts behovsliste som en presisering av hvilke ressurser som er nødvendige for å realisere det gode liv. Behovet for identitet, for å være, minner om et element i filosofen John Rawls sin teori om primærgoder. Primærgodene er forutsetninger for frihet, de nødvendige forutsetningene for at man selv kan forme sitt liv. Ett av disse primærgodene, kanskje det viktigste, er et sosialt grunnlag for selvrespekt (se nærmere omtale seinere).

Allardts liste over grunnleggende behov kan lett diskuteres og utvides. Per Morten Schieflo foreslår en annen tredeling av de generelle behov: Trygghet, meningsfullhet og tilhørighet (Schieflo 1985: 93-94). Schieflo knytter meningsfullhet både til behovet for å se mening i det

man gjør, og til behovet for å se mening i tilværelsen helt generelt. Av andre er mening blitt definert som “..shared representations of possible relationships among things, events and relationships. Thus, meaning *connects* things” (Baumeister 1991: 15). Mening dreier seg om å se mønstre, om å skape sammenheng og helhet i livserfaringene. For å oppleve at livet har mening trenger vi i følge Baumeister hensikter, verdier, selvstyring (opplevelse av kontroll) og selvfølelse.

Et tredje svar på hva det gode liv innebærer er subjektiv livskvalitet, definert som “...enkeltindividers bevisst positive og negative, kognitive og følelesmessige opplevelser” (Mastekaasa m.fl. 1988: 13). Slike mål på det gode liv har tradisjonelt blitt avvist av velferdsforskere i den skandinaviske levekårstradisjonen; fordi de subjektive opplevelsene påvirkes av forventninger og hvem en velger å sammenligne seg med, og fordi de er lite anvendelige i en politisk sammenheng. Et individs forventninger formes av livssituasjonen; ved å legge vekt på de subjektive vurderingene er det en fare for at en måler de fattiges nøysomhet og de rikes skyhøye forventninger. Lykke og tilfredshet er kanskje spesielt problematiske som mål på endringer i velferdens nivå over tid, siden de fleste nokså fort venner seg til et bestemt velstandsnivå og tar det som en selvfølge. Mot dette kan en innvende at lykke og tilfredshet tross alt er en sentral verdi for de fleste, og at det derfor er interessant å undersøke hvor mange og hvem som realiserer slike verdier (jf. Sen som ser på lykke som en av de mange “functionings” som konstituerer individuell velferd).

3. OFFISIELLE MÅLSETTINGER OG OFFENTLIG DEBATT

Et tredje utgangspunkt for å begrunne det gode liv er offisielle målsettinger, blant annet slik de kommer til uttrykk i lovregler og offisielle institusjoner, samt synspunkter på det gode liv framført i den offentlige samtalen. Dette innebærer en forankring av forestillingene om det gode liv i politiske prosesser.

Offisielle politiske målsettinger har spilt en viktig rolle i framveksten av de skandinaviske levekårsundersøkelsene. Både den første svenske levekårsundersøkelsen i 1968 og den første norske undersøkelsen i 1973 var initiert fra politisk hold. Et av forbildene for den svenske levekårsundersøkelsen var en FN-rapport som definerte innholdet i begrepet «level of living» (*International Definition and Measurement of Standards and Levels of Living*, publisert i 1954). Valget av levekårskomponenter ble begrunnet med at komponentene skulle ha tilknytning til internasjonalt vedtatte målsettinger. Til en viss grad ble målsettingene avledet fra FN-organisasjonens struktur: WHO (helse), FAO (føde), UNESCO (utdanning), ILO (arbeid) m.m. På tilsvarende måte valgte man i den svenske levekårsundersøkelsen å avlede komponent-inndelingen fra de politiske institusjonene i samfunnet. Sten Johansson, den skandinaviske levekårsforskningens “far”, har forsøkt å forankre rapportene om velferdsutviklingen i en teori om demokratiske prosesser (Johansson 1979). Johansson understreker at velferdsoverveielser i siste instans må være kollektive overveielser. Enkeltindividenes oppfatninger om det gode liv må avveies mot hverandre gjennom den offentlige samtalen og de demokratiske beslutningsprosesser. Ifølge Johansson kan en ikke overlate denne avveiningen til hver enkelt, fordi det ikke kan forutsette at enkeltindividet vil ha almenhetens interesse for øye. Det gode livet defineres av og gjennom “medborgerlige anliggender”.

I den demokratiske prosessen behøver medborgerne et informasjonsgrunnlag som muliggjør en helhetsbedømmelse av samfunnsutviklingen. Alle mennesker har en slik helhetsoppfatning, mer eller mindre bevisst og underbygget. Det er viktig for demokratiet at medborgernes helhetsoppfatning er mest mulig velbegrunnet og opplyst (Johansson 1979: 121). Behovet for helhetsbedømmelse tilsier at alle relevante deler av velferdsbegrepet bør inngå i den sosiale rapporteringen. Videre trenger medborgerne et grunnlag for å bedømme utviklingen innenfor de ulike delene av velferdsbegrepet (forverres helsetilstanden? Blir det mer vold og utrygghet?), og et grunnlag for å bedømme utviklingen for forskjellige grupper i samfunnet. Det siste kan også begrunnes i medborgerens behov for å bedømme sin velferd sammenlignet med andre grupper han finner det naturlig å sammenligne seg med.

Johansson hevder at det i alle samfunn vil være visse medborgerlige anliggender som må løses, fordi alle individer i alle samfunn blir stilt overfor de samme krav og muligheter gjennom livsløpet. Dette er krav og muligheter som er så bydende at de må løses på et kollektivt nivå. Over hele livsløpet står for eksempel individet overfor kravet om å bevare sin helse. Behovet for selvforsørgelse gjør arbeidet til en viktig levekårskomponent osv. I en kollektiv sammenheng er det både viktig å sørge for at individene kan holde seg friske og at de kan arbeide.

4. OPPFATNINGER OM DET GODE LIV HOS FOLK FLEST

Oppfatninger om det gode liv er også et maktspørsmål. Det er langt fra gitt at alle oppfatninger når fram i den offentlige samtalen og avspeiles i offisielle målsettinger. Som mange undersøkelser viser er det forskjeller mellom folk i tilgangen til politiske ressurser. Dette er en av årsakene til at undersøkelser av hvilke oppfatninger folk flest har om det gode liv bør ha en plass i diskusjonen. Opinionsundersøkelser om oppfatningene av det gode liv kan også tjene til å vise variasjonene i slike oppfatninger, og dermed minne oss om at det gode liv ikke nødvendigvis er noen enhetlig størrelse. Jon Ivar Elstad har definert levekårsforskning som «...å bedømme samfunnsforhold i lys av samfunnets egne vurderinger» (Elstad 1984: 15). Gyldigheten av levekårsbegrepet må avgjøres ut i fra et studium av de framherskende normer, vurderinger og verdier i samfunnet, i følge Elstad.

Opinionsundersøkelser er en viktig del av dette studiet. Spør en folk hva de opplever som viktigst for lykke eller for å ha det godt, er det gjerne helse, ekteskap og familie som nevnes først, mens inntekt og andre materielle forhold tillegges mindre vekt (nærmere omtale seinere).

5. VITENSKAPELIGE TEORIER, ÅRSAKS- OG KONSEKVENSANALYSER

Hvilken plass har så vitenskapelige teorier og årsaks-/konsekvensanalyser i begrunnelsen for det gode liv? Gitt visse normative premisser, kan vitenskapelige teorier og funn gi et grunnlag for å vurdere hvilke samfunnsforhold som er viktige for å realisere et godt liv. Velger en for eksempel å ta utgangspunkt i det gode liv som lykke og tilfredshet, finnes det etterhvert en omfattende forskningslitteratur. Den subjektivt opplevde livskvaliteten har sammenheng med gode familierelasjoner og andre sosiale nettverk. I mange undersøkelser er det tilfredsheten med ekteskap og familie som bidrar mest til livskvaliteten (Mastekaasa m.fl. 1988). Gifte og samboende har høyere subjektiv livskvalitet enn enslige. Samvær med venner er den vanligste

kilden til glede (Argyle 1992). Tilknytning til arbeidsmarkedet har betydning, arbeidsledige har lavere subjektiv livskvalitet enn dem som har fast tilknytning til arbeidslivet, og lavinntektsgrupper har noe lavere livskvalitet enn dem med høyere inntekt. Helsetilstanden har også betydning, men gjerne mindre enn folks egenvurdering tyder på. Av mer personlige ressurser har selvfølelse og opplevelsen av å kunne kontrollere egen skjebne en viss effekt på subjektivt opplevd livskvalitet.

Hvis det normative utgangspunktet er størst mulig valgfrihet, er det åpenbart at penger er en viktig ressurs. Tilgangen til penger er først og fremst avhengig av husholdsressurser og tilknytningen til arbeidsmarkedet. De fattige i dagens Norge er enslige som står utenfor arbeidsmarkedet (Johannesen 1998). Det er i det hele tatt en lang rekke undersøkelser som viser velferdsbetydningen av sosial forankring og fellesskap. Sosial forankring gjennom familie, parforhold og arbeidsfellesskap er en viktig kilde til mening (Baumeister 1991). Sosial forankring innebærer en normativ forankring; sosial isolasjon kan føre til en opplevelse av at normene er uklare, tvetydige (anomi). De sosialt integrerte ser også ut til å ha andre normer enn dem som er svakt integrerte. De svakt integrerte er mer autoritære og individualistiske, opplever større avmakt og har mindre tillit til andre (Jenssen 1993). Vitenskapelige analyser er i tillegg viktige for å vurdere om en gitt samfunnsutvikling er positiv eller negativ sett fra et velferdssynspunkt. Er for eksempel økningen av antallet uførepensjonerte i Norge positiv eller negativ? Hvis årsakene er at stadig flere blir presset ut fra arbeidslivet på grunn av økende krav til effektivitet, blir bedømmelsen negativ. Men er årsakene først og fremst mer liberale tildelingsordninger som gjør at flere slipper å være avhengig av sosialhjelp og familie/venner, kan bedømmelsen bli en annen. Som Sten Johansson framhever er debatten om hva som utgjør velferd en debatt som føres i termer av årsaker og konsekvenser.

MOTSETNINGER?

I mange tilfeller vil disse kriteriene gi et sammenfallende svar. La oss ta kriminalitet og vold som eksempel. Både ut i fra en henvisning til almenetiske prinsipper (likeverd og handlinger i "brorskapets ånd"), til sosialfilosofiske begrunnelser (f.eks at vold og kriminalitet gjør at vårt grunnleggende behov for trygghet ikke blir oppfylt), til politiske forhold (reduksjon av kriminalitet er en sentral politisk målsetning og er mye omtalt i offentlig debatt), til meninger blant folk flest og til vitenskapelige konsekvensanalyser (voldsofre risikerer seinskader og varig redusert velferd) kan en begrunne fravær av vold og kriminalitet som en viktig side ved det gode liv. Men et slikt sammenfall gjelder neppe i alle sammenhenger. For eksempel er politiske ressurser en levekårskomponent som har fått liten plass i de norske levekårsundersøkelsene. I de svenske levekårsundersøkelsene har denne komponenten større betydning. Kanskje har dette sammenheng med at definisjonen av velferd som tilgang til ressurser har stått noe sterkere i svensk enn i norsk levekårsforskning.

DE NORSKE LEVEKÅRSUNDERSØKELSENE'S NORMATIVE GRUNNLAG

Den viktigste datakilden for en publikasjon om verdilandskapet vil være Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser. Et sentralt spørsmål er derfor hvilke normative premisser som har ligget til grunn for disse undersøkelsene. Det gjennomføres nå to såkalte samordnede

levetårsundersøkelser hvert år, hver med et bruttoutvalg på ca. 5000 personer. Den første er en tverrsnittsundersøkelse (hvert år siden 1996), den andre en panelundersøkelse (hvert år siden 1997). Det nye systemet ble innført i 1996. Før dette hadde en levetårsundersøkelser omtrent hvert tredje år, gjennomført med et nogenlunde enhetlig system fra og med 1980.

I begrunnelsen for opplegg og spørsmålsutforming av Levetårsundersøkelsen 1980, heter det at “levetår er et normativt begrep. Valget av levetårsindikatorer vil i siste omgang være begrunnet i bestemte verdioppfatninger” (Andersen m.fl. 1981). Det blir referert til de tre sosialfilosofiske betraktningmåtene som ble gjengitt ovenfor; alle betraktningmåtene blir tilskrevet “..en større eller mindre rolle for utformingen av levetårsundersøkelsen...” (s. 9). I tilnæringsmåten tar en likevel standpunkt for, “..så langt som mulig..” å registrere “ytre forhold” framfor “indre tilstander”. Dette innebærer med andre ord at en avgrenser seg i forhold til den subjektive livskvalitetstradisjonen. Som tidligere nevnt har tradisjonen innen nordisk levetårsforskning vært en forholdsvis klar avstandtagen til subjektiv livskvalitet som mål på velferd. I tråd med Sten Johansson og begrunnelsen for de svenske levetårsundersøkelsene, blir registreringen konsentrert om de sider ved levetårene som tilhører “områder for offentlig politikk”. Ut i fra dette ble de sentrale levetårskomponentene definert som boforhold, økonomiske forhold, utdanning, sysselsetting og arbeidsforhold, helse, fritid og sosial kontakt. I seinere undersøkelser tilkom også vold og trygghet.

I begrunnelsen for valget av indikatorer innenfor de enkelte levetårskomponentene, brukes mange og forskjelligartede begrunnelser. Med unntak av en henvisning til almenetiske prinsipper, benyttes alle de fem perspektivene som er nevnt tidligere. La oss ta levetårskomponenten sysselsetting og arbeidsforhold som eksempel. Et viktig utgangspunkt er at “..en ønsker å kartlegge omfanget av arbeidsforhold som kan være belastende og derfor bør bli gjenstand for tiltak” (s. 19). Begrunnelsen for å unngå belastninger synes blant annet å være at belastninger kan føre til sviktende mental og fysisk helse (s. 24). Forhold ved arbeidsmiljøet som blir forsøkt målt er derfor fysiske belastninger som klimaproblemer, forurensning og støy. I registreringen av det organisatoriske arbeidsmiljøet tas det utgangspunkt i offisielle målsettinger: Arbeidsmiljølovens paragraf 12 om tilrettelegging av arbeidet. Her heter det bl.a. at arbeidstakerne skal gis rimelig mulighet for faglig og personlig utvikling gjennom sitt arbeid, at det skal tas hensyn til arbeidstakernes mulighet for selvbestemmelse og faglig ansvar og at det skal gis muligheter for variasjon i arbeidet og kontakt med andre (s. 24-25). Denne “offisielle versjon” av det gode arbeidsmiljø blir operasjonalisert gjennom en serie av spørsmål. Videre blir det også henvist til arbeidsmiljøfaktorer “..hvor det ikke er altfor stor uenighet om hva som er et gode og hva som er et onde” (s. 25) og igjen til hva som har betydning for ansattes trivsel og helse (s.29).

Det er ikke gitt noen tilsvarende og like omfattende begrunnelse for det nye systemet med levetårsundersøkelser som startet i 1996. Det er omtrent de samme levetårskomponentene som blir målt. Forskjellen fra tidligere er blant annet at en ikke lenger dekker alle levetårskomponenter innen en og samme undersøkelse. Tverrsnittsundersøkelsene inneholder en liten kjerne av faste spørsmål, mens temaene som forøvrig tas opp varierer fra år til år etter en bestemt rotasjonsplan. Panelundersøkelsene skal gi forløpsinformasjon, med vekt på inntekt, utdanning, arbeidsmarked, bolig og familie, og gi en bedre forståelse av de prosesser som styrer utviklingen på forskjellige levetårsområder. Opplegget skal også gi større muligheter for fleksibilitet i datainnsamlingen. Det nye opplegget fra 1996 representerer på noen punkter et visst brudd med systemet som ble fulgt i perioden 1980-1995. Det er en

mindre rendyrket vekt på beskrivelse av fordelingsresultatene, og større vekt på prosesser og *årsaker* bak fordelingene. Det er framfor alt panelundersøkelsene som vil ivareta det siste hensynet. En annen forskjell er en noe større vekt på bruk av holdningsspørsmål og spørsmål om subjektiv opplevelse av velferd. Vektleggingen av «ytre forhold» er fremdeles sterk, men likevel mindre rendyrket enn i det gamle systemet.

En viktig del av tilblivelsesprosessen for levekårsundersøkelsene og annen offentlig statistikk, er forøvrig de diskusjonene som føres i forskjellige “rådgitende utvalg”, hvor både representanter for offentlige myndigheter, forskere og andre grupper kan komme med råd og synspunkter på valget av indikatorer.

EN HELHETLIG BEGRUNNELSE

Vi har allerede framhevet at hovedhensikten med en publikasjon om det norske verdilandskapet er å bidra til at verdidebatten i det norske samfunnet blir mest mulig informert og kunnskapsbasert. En viktig begrunnelse for valget av indikatorer på det gode liv vil derfor være temaer som står sentralt i den politiske prosessen og den offentlige samtalen omkring verdispørsmål. At rapportering om velferdsutviklingen skal ha tilknytning til offentlig politikk, har som vist vært et viktig utgangspunkt i den skandinaviske levekårstradisjonen, og er en del av det normative grunnlaget for de norske levekårsundersøkelsene. I denne sammenheng kan det være grunn til å minne om Sten Johanssons påpekning av at medborgeren, som deltaker i den offentlige samtalen, har behov for å danne seg en mest mulig nyansert og velbegrunnet helhetsoppfatning av samfunnsutviklingen.

I den offentlige debatten om retningen på samfunnsutviklingen inngår, i tillegg til elementer i velferdsbegrepet som helse, fattigdom, arbeid og sosialt fellesskap, også hensynet til likhet og likestilling, til naturmiljøet og det internasjonale samfunnet vi er en del av. Spørsmålet om fellesskapet i samfunnet er i “oppløsning” er blitt et viktig tema. Fellesskap er et ord som går igjen, både i mandatet og i den kongelige resolusjonen som oppnevnte Verdikommisjonen. Verdikommisjonen skal styrke “positive fellesskapsverdier” og fremme ansvar for fellesskapet. For å gi et grunnlag for en helhetsbedømmelse av hvordan det samfunnsmessige fellesskap har utviklet seg, er et eget kapittel viet dette omfattende spørsmålet (kapittel 8).

Valget av indikatorer kan også begrunnes i befolkningens oppfatninger om det gode liv, slik disse er belyst i undersøkelser som Verdiundersøkelsene og Norsk Monitor. Disse undersøkelsene viser blant annet den sterke vekt som tillegges likhetsverdien i det norske samfunnet, men også variasjonene en finner i så måte mellom forskjellige sosiale grupper, blant annet mellom menn og kvinner (Hellevik 1996).

En tredje begrunnelse for valget av emner og indikatorer er ønsket om å bidra til forståelse av hvordan verdilandskapet endrer seg over tid, hva som er drivkreftene i endringsprosessene. Ressurs-arenamodellen er et nyttig redskap for å forstå hvordan fellesskap og andre sider ved det gode liv påvirkes og endres. Mulighetene for å realisere det gode liv har både sammenheng med personlige ressurser (som utdanning, inntekt og helse) og med egenskaper ved de arenaer hvor ressursene blir brukt, slik som arbeidsmarked, boligmarked og offentlig tjenesteyting. For å forstå endringsprosesser må en også se på hvilke handlingsvalg som

gjøres, og utviklingen i de verdi- og virkelighetsoppfatninger som ligger til grunn for handlingsvalgene. Alle disse aspektene vil bli belyst.

Vi oppfatter det slik at det først og fremst er *fraværet* av det gode liv som er den etiske utfordringen. Det er viktigere å studere variasjoner i andelen fattige og ulykkelige enn i andelen rike og lykkelige. Dette prinsippet kan begrunnes på flere måter; en begrunnelse er at det er lettere å bli enig om hva som er vanskelig og vondt enn om hva som er godt (Allardt 1998).

PUBLIKASJONENS ENKELTKAPITLER: BESKRIVELSE OG BEGRUNNELSE

Kapittel 1. Innledning

Publikasjonens kapittel 1 er et innledningskapittel, hvor en redegjør for hensikten med publikasjonen, hva begrepet verdilandskapet innebærer, drøfter kortfattet noen sentrale metodiske problemer og viser hvordan publikasjonen vil gå fram for å beskrive verdilandskapet.

Kapittel 2. Nordmenns oppfatninger av det gode liv

I kapittel 2 beskrives utviklingen i forskjellige sider ved nordmenns oppfatninger om det gode liv. Et viktig aspekt vil være å vise variasjonene mellom ulike befolkningsgrupper i slike oppfatninger.

Kapittel 3. Befolkning, marked, stat: Verdilandskapets rammebetingelser

Dette kapitlet beskriver noen av rammebetingelsene for realiseringen av verdier i det norske samfunnet. Kapitlet beskriver sentrale egenskaper ved de arenaer hvor den enkelte forsøker å realisere sine målsettinger om det gode liv.

Først beskrives trekk ved befolkningsutviklingen som har særlig relevans for arenaegenskapene: Hvordan utvikler fødselstallet seg? Hvor mange eldre vil det bli i fremtiden? Blir forsørgelsesbyrden (yrkespassive pr. yrkesaktiv) større eller mindre? I del to står de økonomiske rammebetingelsene i fokus: Hvordan har utviklingen vært på arbeidsmarkedet og i størrelser som reallønn og BNP pr. capita de siste årene? Tredje del omhandler velferdsstaten og den offentlige politikken som ramme for verdilandskapet. Viktige spørsmål som bør besvares er blant annet hvilken støtte velferdsstatens omfordelingsordninger har i befolkningen, og hva som er velferdsstatens omfordelende virkninger, herunder hvor progressivt skattesystemet fungerer. Er skattenivået høyt for folk flest i Norge, sammenlignet med land det er naturlig å sammenligne seg med, slik som andre nordiske land?

En redegjørelse for utviklingen innen forskjellige markeder og for velferdsstatens utbygging kan også gis en annen begrunnelse. I samfunnsdebatten er både utbyggingen av velferdsstaten og større spillerom for markedskreftene gitt skylden for den angivelige forvitringen av solidaritet og fellesskap i det moderne samfunnet. Det er blant annet blitt hevdet at det er en motsetning mellom arbeidsmarkedets krav til karriere og mobilitet på den ene siden, og familielivets krav til stabilitet og omsorg på den andre. Kritikerne av velferdsstaten hevder på sin side at velferdsstaten gjør alle mennesker til ofre, og at den undergraver folks ansvar for

hverandre. Både på høyre- og venstresiden i politikken er det tatt til orde for en bedre balanse mellom de tre hovedsektorene i samfunnet: Velferdsstaten, markedet og det sivile samfunnet (familie, vennskap, organisasjoner mm.). Velferdsstaten og markedet har fått for stor betydning; det er ikke mulig å skape solidaritet og mening gjennom bruken av penger og makt (Jürgen Habermas og andre). I denne publikasjonen kan det vanskelig gås i dybden på temaer som dette, men problemstillingene kan antydes, og en kan få et grunnlag for å vurdere disse teoriene i forhold til den faktiske samfunnsutviklingen. Er det faktisk slik at vi er blitt mer egoistiske og mindre hjelpsomme, etterhvert som velferdsstaten er bygd ut?

Kapittel 4. Verdier i hverdagslivet: Hva bruker nordmenn tid og penger på?

Kapittel 4 beveger seg over til handlingsplanet: individenes faktiske bruk av tid og penger. Verdier realiseres gjennom konsum og bruk av tid. Først besvares spørsmålet om hvilken holdning vi har til bruken av penger. Er vi blitt mer materialistiske? Derneft: Hva bruker vi pengene til, hvordan er forbruket fordelt på ulike typer konsum? På samme måte beskrives holdninger til bruken av tid, f.eks. hva folk flest kunne tenkt seg å bruke mer tid til, og deretter den faktiske tidsbruken. I den forbindelse vil en også se på tidsmangel og tidspress som velferdsproblem. Noen indikatorer på tidspress og vanskelige tidsprioriteringer vil bli presentert og drøftet i siste del av kapitlet.

Kapittel 5. Naturen i verdilandskapet

Hensynet til naturmiljøet er et argument som ofte vektlegges i samfunnsdebatten. Dette hensynet er også en del av Verdikommisjonens verdigrunnlag. Verdikommisjonen skal bidra til en styrking av ansvaret for miljøet, og til at vårt forhold til naturen i større grad kan preges av bevisste verdivalg. Dette begrunnes i den kongelige resolusjonen med henvisning til solidariteten med framtidige generasjoner. "Vern av naturverdier og felles naturressurser er avgjørende for å sikre grunnlaget for våre etterkommere". Her gis ikke naturen noen verdi i seg selv. Mange vil mene at naturen også har en egenverdi, og at det er grenser for hvor mye en kan utnytte naturen til beste for menneskers livskvalitet. Noen miljøfilosofiske retninger hevder at alle levende vesener har en rett til selvutfoldelse. Naturmiljøet som eget tema kan også begrunnes med henvisning til naturmiljøets betydning for trivsel og helse.

I første del av kapittel 5 behandles naturen som verdi: Hvordan verdsettes naturen, hvilke holdninger har vi til den klassiske avveiningen mellom vekst og vern? Hvor mye er vi villige til å betale for et bedre miljø? Denne delen av kapitlet beskriver også noe av det vi vet om friluftsliv og naturopplevelser i Norge. Del to omhandler samspillet mellom mennesker og natur, både hvordan mennesker er opphav til naturbelastninger og naturskader, og hvordan miljøproblemer i form av forurensning, støy, liten tilgang til uberørt natur o.a. også har menneskelige skadevirkninger. Kapitlets tredje del ser holdningene til naturen og de faktiske miljøhandlingene i sammenheng. I hvilken grad er det samsvar mellom holdning og handling? Hva er eventuelt årsakene til mangelen på samsvar?

Kapittel 6. Helse og subjektiv livskvalitet

I noen definisjoner av helse (jf. den berømte definisjonen til Verdens Helseorganisasjon, WHO) er helse nærmest ansett som identisk med det gode liv. Helse er levekårskomponenten som folk flest tillegger størst vekt når de blir bedt om å vurdere det viktigste for å ha et godt liv. Sykdom og død hos personer som står en nær er en av de største belastninger et menneske kan utsettes for. Fire hovedindikatorer på helse vil bli brukt: Dødelighet og dødsfall av forskjellige årsaker, sykdommer (spesielt dem som har konsekvenser i forhold til smerte og

funksjonshemninger), psykiske helseproblemer og noen former for helseskadelige handlinger (alkohol- og narkotikamisbruk).

Psykisk helse grenser over til subjektiv livskvalitet. Opplevelsen av å være ulykkelig eller utilfreds forteller, på samme måte som helseproblemer, noe om den subjektive lidelsens problem i det norske samfunnet. Kapittel 6 vil derfor også inneholde et avsnitt som beskriver utviklingen i noen indikatorer på subjektiv livskvalitet.

Kapittel 7. Fattigdom

Penger er avgjørende for mange menneskers mulighet til å realisere sine oppfatninger om det gode liv. I det moderne konsumsamfunnet er ikke fattigdom først og fremst mangel på det grunnleggende for å overleve (mat og klær), men en mangel på tilstrekkelige økonomiske ressurser til å kunne konsumere på linje med andre konsumenter. Tilstrekkelige materielle ressurser er forutsetningen for å være en fullverdig deltaker i samfunnet.

Kapittel 8. Gode mellommenneskelige fellesskap?

Fellesskap er som nevnt et ord som går igjen både i mandatet og i den kongelige resolusjonen hvor Verdikommisjonen oppnevnes. Verdikommisjonen skal styrke “positive fellesskapsverdier”. I den kongelige resolusjonen nevnes en rekke former for institusjoner og fellesskap: Familien, skolen, livssynsfellesskap, frivillige organisasjoner og fellesskapet på arbeidsplassen.

Men hva skal en så forstå med begrepet gode mellommenneskelige fellesskap? Det er neppe mulig å komme fram til en forståelse som alle kan godta, men det følgende er et forsøk på presisering som blant annet er basert på forskning om hvilke sider ved mellommenneskelige fellesskap som fremmer fysisk og psykisk helse (Dalgard 1996). Det første og mest åpenbare er at det gode fellesskapet bør være inkluderende. Det betyr ikke at alle skal være medlem av alt, men at alle trenger tilhørighet og forankring i en eller annen form for menneskelig fellesskap. Sett fra individets synspunkt er de viktigste formene for fellesskap i det moderne samfunnet de nære relasjonene (venner og kjernefamilie) samt fellesskapet på arbeidsplassen. Det er framfor alt gjennom våre liv i disse samfunnsinstitusjonene at vi “finner oss selv”, danner mening og identitet, og skaper et fundament for økonomisk og sosial trygghet. Forskning på grunnlag av levekårsundersøkelsene viser at både familie (ektefelle/samboer) og arbeidstilknytning reduserer sjansen for å oppleve ensomhet. Parforholdet betyr mest for menn, arbeidstilknytningen betyr mest for kvinner (Barstad 1998). For det andre innebærer gode fellesskap en eller annen form for gjensidig hjelp og støtte. Gode fellesskap er ikke forenlige med vold, mishandling, mobbing og kriminalitet. For det tredje bør et godt fellesskap gi rom for medbestemmelse og selvutfoldelse. I dette ligger det at fellesskapet ikke bør undertrykke individuelle behov i for stor grad, men gi individet mulighet til å påvirke beslutninger og “være seg selv”. For det fjerde bør deltakelsen i fellesskapet ha en viss stabilitet og trygghet. Det er for eksempel vist at arbeidstakere som har en utrygg jobb ikke har bedre psykisk helse enn dem som er arbeidsledige (Halvorsen 1994a).

Disse kriteriene kan godt kan stå i motsetning til hverandre, det er viktig å se dem i sammenheng. For eksempel kan medbestemmelse og selvutfoldelse stå i motsetning til inkludering/deltaking og stabilitet. Det økte antallet skilsmisser betyr at det er flere som til enhver tid lever utenfor et familiefellesskap, og at familieinstitusjonen er blitt mer ustabil. Samtidig kan det, i hvert fall i prinsippet, tenkes at det nettopp er de lite støttende og

undertrykkende familiene som oppløses. I så fall bør skilsmissestatistikken kanskje heller tolkes som en forbedring av det mellommenneskelige fellesskapet enn som en undergraving av det.

Hva som er forutsetningene for gode mellommenneskelige fellesskap vil i noen grad avhenge av hva slags fellesskap en er opptatt av. På hverdagsplanet (mikro) er fellesskapet mellom mennesker avhengig av faktorer som nærhet, likhet og felles oppgaver, samt av tilgangen til ressurser som inntekt og helse. Tilgang til arenaer hvor folk møtes er naturligvis av stor betydning. Når man har tilgang til en form for fellesskap øker sjansen for å bli inkludert i andre fellesskap. Nærheten til andre gjennom arbeid og organisasjonsaktivitet gir grunnlag for utvikling av nære relasjoner. Likhet er også grunnleggende, jo større likhet i bakgrunn og holdninger, jo større er sannsynligheten for at det dannes et fellesskap. Det kan være viktig for minoriteter av forskjellig slag å få anledning til å treffe og omgås dem som har samme bakgrunn. At man har felles oppgaver å samles om, er en tredje faktor. Formål skaper fellesskap. Felles dugnad og innsats for å bedre miljøet kan for eksempel bidra til å knytte mennesker i et lokalsamfunn mer sammen. Mangel på ressurser i form av penger, helse, utdanning eller prestisje innebærer en større risiko for å falle utenfor fellesskapet. For eksempel kan økonomiske problemer være en stor belastning for samholdet i en familie; lav inntekt øker sjansen for konflikter. Tillit til andre og eksistensen av et felles normgrunnlag som tilsier hjelp og samarbeid er naturligvis av uvurderlig betydning. Mangel på tillit blir fort en selvforsterkende prosess.

Kapittel 8 i publikasjonen vil gi en oversikt over utviklingen i noen sentrale indikatorer på gode mellommenneskelige fellesskap, slik begrepet her er forsøkt definert. Kapitlet vil begynne med en oversikt over holdninger til andre i sin alminnelighet, slik som graden av tillit. Neste avsnitt vil drøfte utviklingen av sosial isolasjon og ensomhet, hjelp og omsorg i det sivile samfunnet (blant annet barnepass, hjelp til syke og eldre), mens avsnitt 3 omhandler volds- og kriminalitetsutviklingen. De neste avsnittene går nærmere inn på utviklingen innen forskjellige former for fellesskap: Familien, skolen, arbeidsfellesskapet og organisasjonene. Etter en redegjørelse for holdninger til disse fellesskapene, vil det bli gjort et forsøk på å beskrive utviklingen med utgangspunkt i egenskapene ved det gode fellesskapet. For eksempel arbeidsfellesskapet: Hvor mange står utenfor (arbeidsløshet, uførepensjon mm.), hvor mange har en ustabil og utrygg tilknytning (midlertidige ansettelser, i fare for å miste jobben), hvor mange opplever at relasjonene er gode eller vanskelige (mener at det kollegiale samarbeidet er godt, er utsatt for trakassering og mobbing) og endelig hvor mange opplever medbestemmelse og selvutfoldelse (kan en bestemme over egen arbeidssituasjon, er arbeidet variert?) Disse problemstillingene kan forsøksvis besvares på grunnlag av levekårsundersøkelsene, arbeidslivsundersøkelsene og andre datakilder.

Kapittel 9. Ulikhet og utsatte grupper

Det viktigste argumentet for sosial og økonomisk likhet er prinsippet om menneskers likeverd. Godtar en først tesen om menneskers likeverd blir det vanskelig å godta store forskjeller i fordelingen av samfunnsgodene (Ringén 1981). En kan også argumentere for likhet med mer utførlige empiriske og filosofiske resonnementer. Stein Ringén trekker fram flere argumenter for at likhet i tilgangen til grunnleggende ressurser er til fordel for samfunnet. Det første kan vi kalle integrasjonsargumentet. Likhet kan bidra til færre konflikter og sterkere samhold, mer effektivitet og større produktivitet i arbeidslivet. En av årsakene til dette er at en grunnleggende opplevelse av likhet letter samfunnsmedlemmenes identifikasjon

med samfunnet. Det andre argumentet er velferdsargumentet. Et klassisk argument for inntektsutjevning er for eksempel antakelsen om at en krone ekstra betyr mer for den fattiges velferd enn for den rikes velferd. Et tredje argument er det psykologiske. Stor ulikhet kan føre til problemer med å opprettholde selvrespekten, både hos rike og fattige.

En berømt filosofisk begrunnelse for likhet i fordelingen av samfunnsgodene, er gitt av John Rawls (Rawls 1971, Johansen 1994). Rawls antar at det finnes visse goder som enhver rasjonell aktør vil ønske å ha, såkalte primærgoder. Primærgodene er de nødvendige forutsetningene for at man selv kan forme sitt liv (slik som inntekt, medborgerlige rettigheter og et sosialt grunnlag for selvrespekt). Rawls argumenterer for at disse godene bør fordeles likt, med mindre ulikhet er til fordel for alle. Urettferdighet er derfor kort sagt ulikhet som ikke er til alles, og spesielt de svakestes, fordel (Johansen 1994). Rawls begrunner disse prinsippene med et tankeeksperiment. Han tenker seg en «opprinnelig situasjon» hvor en gruppe personer skal komme fram til enighet om rettferdighetsprinsipper for et samfunn som de selv og deres etterkommere skal leve i. Et viktig poeng er at rettferdighetsprinsippene må velges bak et «slør av uvitenhet», partene er uvitende om den sosiale og økonomiske plass de vil få i samfunnet de skal legge grunnlaget for. Siden ingen av partene kan se bort i fra at de selv vil tilhøre den svakeste gruppen i dette framtidige samfunnet, vil det være mest rasjonelt å velge et rettferdighetsprinsipp som tilgodeser de svakeste.

I den nordiske levekårsforskningen har teorier om rettferdighet hatt forholdsvis liten betydning. Framfor å definere det rettferdige samfunn, har en knyttet større oppmerksomhet til forskjellige former for likhet (NOU 1993: 17). En har blant annet skilt mellom ressurslikhet, sjanselikhet og resultatlikhet. Ressurslikhet innebærer at alle behandles likt i den forstand at alle får de samme ressurser, uten at det tas hensyn til at individene kan ha forskjellige ressursbehov. Sjanselikhet innebærer at alle skal ha de samme mulighetene, den samme sjansen til å erverve seg godene i samfunnet. Resultatlikhet innebærer at personer som i utgangspunktet er dårligere stilt enn andre skal få tilført mer ressurser, slik at resultatet blir likt for alle. En kan si at begrepet om resultatlikhet er det mest vidtgående og radikale likhetsbegrepet (Ringén 1981).

Hvor går grensene for anvendelsen av begrepet om resultatlikhet? Er for eksempel enhver økning av inntektsulikheten å anse som uønsket eller urettferdig? Her vil meningene være delte. Som nevnt framhever Rawls at ulikheten er akseptabel når den er til fordel for alle. Likhet må blant annet avveies i forhold til effektivitetshensyn. For eksempel kan rene likhetshensyn tilsi at arbeidsledighetstrygden bør gi 100 prosent kompensasjon for tapt arbeidsinntekt. Effektivitetshensyn kan derimot tilsi at kompensasjonsgraden bør være lav, fordi lav trygd antas å gi en sterkere motivasjon for å søke etter nytt arbeid. Dermed utnyttes arbeidskraften mer effektivt. Ut i fra rene effektivitetsbetraktninger kan det også være hensiktsmessig å fravike prinsippet om ressurslikhet ved å gi mest ressurser til dem som kan utnytte ressursene best (NOU 1993: 17).

Ved siden av hensynet til effektivitet, bør det vurderes om ulikhetene skyldes forskjeller i preferanser og valg. Ulikheter som skyldes forskjeller i preferanser kan ikke anses som uønskede eller urettferdige. Hvis lav inntekt skyldes et bevisst valg av en enklere livsstil eller et ønske om å «leve mer, arbeide mindre», er det liten grunn til å anse den lave inntekten som et sosialpolitisk problem. Ulikhet blir først et problem når den skyldes andre forhold enn individuelle valg, slik som maktforhold eller ulikheter i tilgangen til ressurser. Imidlertid kan

også valgbegrepet være problematisk å anvende. Det er de færreste livssituasjoner som ikke gir noe rom for valg, og alle valg er underlagt visse begrensninger. En persons preferanser er formet av livssituasjonen og det omkringliggende samfunn. Bruken av valg som kriterium på hva som er uønskede sosiale ulikheter vil i praksis innebære vanskelige grenseoppganger.

I siste del av kapittel 9 vil livssituasjonen for noen “utsatte grupper” bli nærmere beskrevet. Hva ligger i begrepet “utsatt gruppe”, og hvilke kriterier ligger til grunn for valget av grupper? Betegnelsen “svake grupper” kunne også vært valgt, men er unngått av flere grunner. Dels har begrepet “svak” en mer negativ valør enn begrepet “utsatt”, og dels er det mange medlemmer av disse gruppene som langt fra er “ressurssvake” eller svake i andre betydninger av ordet. Et viktig siktemål med framstillingen er nettopp å vise mangfoldet innad i disse gruppene, og dermed motvirke de enkle og endimensjonale elendighetsbeskrivelsene en ofte møter. Felles for disse gruppene er likevel en viss sårbarhet og avhengighet i forhold til andre, enten det dreier seg om egen familie eller de offentlige myndigheter. Et annet fellestrekk i nær tilknytning til det første er at de har liten makt. Dels har de ofte mangelfulle politiske ressurser (kunnskaper, selvtilit), dels dårlige muligheter for å organisere kollektiv handling og sette makt bak kravene. Hverken barn, pensjonister eller arbeidsledige kan true med streik. Barn har heller ikke stemmerett. Barn og unge er i en spesielt sårbar livsfase hvor de er sterkt avhengige av gode familie- og skolefelleskap; en livsfase hvor grunnlaget legges for et tilfredsstillende voksenliv. Alderspensionistenes sårbarhet har sammenheng med flere forhold; de har gått ut av arbeidslivet og kan derfor i mindre grad enn andre spe på inntekten med ekstraarbeid når økonomien endrer seg. Helsetilstanden blir også dårligere med årene, og blant de riktig gamle er det mange som opplever at ektefellen dør og at en blir igjen alene. Alt dette er forhold som øker sårbarheten for ytre forandringer og som bidrar til avhengighet i forhold til det offentlige og det gjenværende sosiale nettverk.

Noen av gruppene er betegnet ved at de har et bestemt velferdsproblem, slik som sosialhjelpsklienter, funksjonshemmede og bostedsløse. For enkelte utsatte grupper er det et særlig stort problem at gruppen har liten prestisje i det offentlige omdømmet. Tvertimot kan det være slik at gruppen er utsatt for negative fordommer og regelrett diskriminering. For å bruke begrepet til den franske sosiologen Pierre Bourdieu kan en si at disse gruppene har liten symbolsk kapital. Ikke-vestlige innvandrere er en av gruppene som rammes av dette, det samme gjelder i enda større grad rusmisbrukere og personer med psykiske lidelser. For en del ikke-vestlige innvandrere blir dette en belastning som kommer i tillegg til vanskelighetene med å tilpasse seg et nytt land og en ny kultur som alle innvandrere må hanske med. Den siste og femte dimensjonen i begrepet “utsatte grupper” er graden av oppmerksomhet og synlighet i politikken og det offentlige rom. Oppmerksomheten har sammenheng med forhold som politisk makt og symbolsk kapital. De mest usynlige er kanskje dem som er under behandling eller på annen måte forvares i institusjoner. Eksempler er sykehjemspasienter, fanger og langtidspasienter i psykiatrien. Når usynligheten faller sammen med lav prestisje og liten makt, er det særlig grunn til å være oppmerksom på faren for overgrep og uverdige levekår.

Kapittel 10. Norge i det globale verdilandskapet

I den kongelige resolusjonen om Verdikommisjonen heter det at miljøproblemene og fattigdomskløften mellom Nord og Sør reiser noen av de største samfunnsetiske utfordringer i vår tid. Noen vil se det som etisk betenkelig hvis livskvalitet og fellesskap i Norge oppnås på bekostning av tilsvarende verdier i andre land, for eksempel hvis handelsbetingelsene er mer

stimulerende for økonomien i Norge enn for våre fattige handelspartnere. I kapittel 10 trekkes derfor perspektivet utover Norge: Hva er hovedtrekkene i det globale verdilandskapet? Hva skiller nordmenns verdioppfatninger fra verdioppfatningene hos andre nasjoner? Hva slags holdninger har vi til å hjelpe andre land, og hvor solidariske er vi i praksis?

Kapittel 11. Sammenfatning og utsyn

Siste kapittel vil bestå av en sammenfatning og kanskje også av noen avsluttende perspektiver på det som er kommet fram i publikasjonen. Sammenfatningen kan ta form av at en prøver å besvare grunnleggende spørsmål, på bakgrunn av det som er lagt fram av statistikk og forskning i publikasjonen. Hvordan kan en gjøre en helhetsbedømmelse av det som er kommet fram? Er samfunnsutviklingen preget av forfall og oppløsning, eller snarere av fornyelse og oppbrudd? Forringes våre muligheter for å realisere det gode liv, og i såfall for hvem? Hva er de fremste etiske utfordringene i dagens samfunn? En måte å gjøre dette på, er å la noen sentrale samfunnsforskere eller filosofer kommentere publikasjonen fra sitt ståsted, og be dem om å besvare disse eller andre spørsmål (for eksempel noen av dem som sitter i Verdikommisjonen).

PUBLIKASJONENS FORM

Beskrivelse og forklaring, oversikt og innsikt

I hovedsak vil publikasjonen ha et beskrivende preg, men det er like fullt ønskelig at forfatterne har et blikk for de større sammenhengene, for hva som er drivkreftene i verdilandskapet. Som vi har understreket tidligere, forutsetter den normative vurderingen av forskjellige samfunnsforhold at en har begrunnede oppfatninger om årsaker og konsekvenser. De enkelte artiklene bør vise til andre deler av publikasjonen som kan bidra til å forklare tendenser og funn. En kan også tenke seg at visse deler av publikasjonen forsøker å utdype noen temaer på en mer forskningsmessig/vitenskapelig måte, som det er mulig å hoppe over uten å miste helheten i publikasjonen. Aktuelle forskningsprosjekter kan for eksempel presenteres i egne bokser i teksten, som utdypende materiale for den som ønsker å gå nærmere inn i bestemte problemstillinger. Slike bokser kan også brukes til å presentere kvalitativt materiale, slik som utdrag fra dybdeintervjuer eller fra fokusgrupper (fokusgrupper som innsamlingsmetode er beskrevet i vedlegg 2).

Problemstillingsorientering

Så langt som råd bør forfatterne unngå leksikalske oppramsinger, men heller orientere seg mot å gi det best mulige grunnlag for å besvare sentrale problemstillinger i verdidebatten. I mange sammenhenger vil det være naturlig å vise til Sosialt Utsyn for en mer utførlig behandling av ulike emner.

Tilgjengelighet

Publikasjonen bør ha en engasjerende og lett tilgjengelig form, mer tilgjengelig og engasjerende enn det som er vanlig i SSBs publikasjoner. En lett tilgjengelig form tilsier hyppig bruk av bilder og figurer (minst mulig tabeller, eventuelt tabeller som vedlegg). Problemstillingsorientering og bruk av kvalitativt materiale som illustrasjoner kan også bidra til engasjement og tilgjengelighet.

Gjennomgående grupperingsvariable

Publikasjonen må legge stor vekt på å presentere tidsserier, for dermed å kunne informere debatten om retningen på samfunnsutviklingen. I tillegg til utviklingen over tid, bør visse grupperinger være gjennomgående i presentasjonen av tallmaterialet. Den vanligste grupperingen vil være alder og kjønn (eventuelt fødselskohorter), sammen med familiefase og en sosioøkonomisk gruppering (yrke/næring eller utdanning/inntekt). Det er viktig å få fram mangfoldet i verdilandskapet, både i verdioppfatninger (hva er det gode liv?) og i verdienes realisering (har en et godt liv?).

FORSLAG TIL EN DETALJERT DISPOSISJON FOR PUBLIKASJONEN OM VERDILANDSKAPET

Alle undersøkelser som det blir henvist til i det følgende er gjennomført av SSB, hvis ikke annet er nevnt. I tillegg til en angivelse av hvilke datakilder og undersøkelser som er aktuelle, blir det også noen ganger referert til funn i disse undersøkelsene. Referansene til konkrete funn har et nokså usystematisk og tilfeldig preg. Det er først og fremst gjort for å gi eksempler på hva de forskjellige undersøkelsene har gitt av resultater, og for å unngå at oppramsingen av datakilder blir mer kjedelig enn nødvendig.

1. INNLEDNING

1.1. MÅLSETNING

Statistikkens og forskningens plass i verdilandskapet

Metodiske problemer

1.2. NOEN VIKTIGE DIMENSJONER I VERDILANDSKAPET

Verdibegrepet

Livskvalitet

Gode mellommenneskelige fellesskap

1.3. HVORDAN PUBLIKASJONEN ER LAGT OPP

2. BEFOLKNINGENS OPPFATNINGER OM DET GODE LIV

Kilder:

Hovedkilden vil her være MMIs Norsk Monitor. Andre kilder kan være Verdiundersøkelsene, omnibusundersøkelsen mars 1995 (hva er viktigst for trivsel?), undersøkelsen om holdninger til livskvalitet gjennomført av 4 FAKTA AS for Framtiden i våre hender (Vejrup1998) samt andre opinionsundersøkelser (se Alstad 1993b).

Noen resultater:

Prosentandel som synes at det følgende er svært viktige områder i livet:

Familie	88
Venner	59
Arbeid	59
Fritid	39
Religion	12
Politikk	6

Kilde: Verdiundersøkelsen 1996 (Listhaug m.fl. 1997)

Hva en tror vil øke egen livskvalitet mest. 1997. Prosent.

Mer fritid	30
Bedre helse	19
Et meningsfylt arbeid	13
Flere naturopplevelser	11
Mindre tidspress på jobben	8
Økt kjøpekraft	6
Vet ikke/ingen	5

Kilde: Vejrup 1998

MMIs undersøkelse i 1995 av hva som er viktigst "for de fleste" for å oppnå et lykkelig liv: 6 av 10 mente at god helse var svært viktig, 4 av 10 stabilt familieliv, 1 av 10 svarte at "nok penger til å gjøre det du har lyst til" var svært viktig.

Det er variasjoner mellom ulike grupper i hva som anses som viktigst for det gode liv, og som det kan være interessant å framheve. Ett eksempel: I følge 4 FAKTA-undersøkelsen varierte andelen som mente at mer fritid ville øke livskvaliteten mest fra 11 prosent blant dem med lavest inntekt til over 50 prosent blant dem med høyest inntekt.

3. BEFOLKNING, MARKED, STAT: VERDILANDSKAPETS RAMMEBETINGELSER

3.1. BEFOLKNINGSUTVIKLINGEN

Befolkningens vekst og sammensetning

Fødsler

Kjønn- og alderssammensetning

Innvandring og utvandring

Prognoser for framtiden: Hvor mange eldre vil det bli?

Befolkningens fordeling etter bosted

Stadig mer flytting over kommunegrensene?

Bostedsmønsteret: Sentralisering og avfolkning

Befolkningens fordeling etter hovedaktivitet

Forholdet mellom yrkesaktive og yrkespassive: Økende forsørgelsesbyrde?

Kilder: En modell for hvordan det siste avsnittet kan skrives er NOU 1993: 17, kapittel 4, se særlig tabellen s. 73. Hvor mange befinner seg i arbeidsmarkedet, hvor mange er avhengig av velferdsstaten? Hvor mange er under utdanning? Hovedkildene vil forøvrig være den løpende befolkningsstatistikken og arbeidsmarkedsstatistikken, kanskje også System for persondata. Mye vil kunne hentes fra befolkningskapitlet i Sosialt Utsyn.

3.2. ØKONOMISKE RAMMEBETINGELSER

Økonomisk vekst

Utviklingen på arbeidsmarkedet

Boligmarked, kredittmarked og rentenivå

Reallønnsutviklingen

Kilder: Nasjonalregnskapet, Økonomisk utsyn og andre publikasjoner innen økonomisk statistikk og forskning. Det er viktig her å gjøre framstillingen mest mulig konkret og innrettet mot å forstå sammenhengen mellom rammebetingelser og konsekvenser på hverdagsplanet, konsekvensene for folks muligheter til å realisere sine ønsker om det gode liv.

3.3. DET OFFENTLIGES ROLLE

Holdninger: velferdsstatens politiske grunnlag

Kilder: Valgundersøkelsene, fra 1965. Undersøkelsen om Velferdsstatens gleder og byrder, 1996: Blant annet spørsmål om hvordan det offentliges finansieringsproblem bør løses. Øke skattene, redusere offentlig sektor eller privatisere?

Medborgerundersøkelsen 1990: Holdninger til om ulike tjenester/støtteformer blir utnyttet av personer som egentlig ikke trenger disse. Grad av enighet i utsagnet "Velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre".

Holdninger til skattlegging kartlagt i flere undersøkelser, eksempelvis Norsk Monitor: Senking av skattenivået en prioritert politisk oppgave?

Undersøkelsen om folks forhold til kommunen-1993 og 1996: Grad av fornøydhet med ulike tjenester. Syn på hvordan økte offentlige utgifter på ulike områder kan dekkes inn.

Utviklingen av det normative grunnlaget for velferdsstaten, med grunnlag i valgundersøkelsene og andre undersøkelser, er blant annet beskrevet av Martinussen (1996) og Kuhnle (1994).

Noen resultater: Det er en stabil og sterk støtte til velferdsstatens omfordelingsordninger (Martinussen 1996). På den andre siden er det mange som mener at velferdsstaten åpner opp for misbruk, og prestasjonsideologien er utbredt. 85 prosent mente i følge Valgundersøkelsen 1993 at trygdene misbrukes en del/i stor grad (Kiberg m.fl. 1995).

Velferdsstatens utvikling

Tjenesteproduksjon

(årsverk, plasser, behandlingsavktivitet)

Kostnader

(offentlige utgifter som andel av BNP bl.a.)

Noen fordelingsvirkninger av offentlige tiltak

Skatter

Sentrale spørsmål: Hvor progressivt fungerer skattesystemet? Øker eller minsker skattebyrden? Skattebyrden i Norge sammenlignet med andre land.

Trygder

Tjenester

Kilder: Nasjonalregnskapet og andre publikasjoner innen økonomisk statistikk og forskning, blant annet Inntekt, skatt og overføringer 1997 (Statistiske analyser 14), løpende statistikk over helseinstitusjoner, kommunehelsetjeneste m.m.

Noen resultater: OECD-tall viser at Norge har et lavere skattenivå enn gjennomsnittet for Norden. Målt som andel av BNP hadde Sverige det høyeste skattenivået i 1997 (53,3 prosent), mens i Norge utgjorde skattene 42,5 prosent av BNP (Ukens statistikk 40/98).

3.4. SAMMENFATNING

4. VERDIER I HVERDAGSLIVET: HVA BRUKER NORDMENN TID OG PENGER PÅ?

4.1. PENGER

Holdninger til penger og materielle goder

Kilder: Norsk Monitor, fra 1985: Savner ulike materielle goder for å kunne leve slik en ønsker? Verdiundersøkelsene 1982, 1996: Bra at det legges mindre vekt på penger og materielle ting?

Noen resultater: 6 av 10 mener at det er bra at det blir lagt mindre vekt på penger og materielle ting, i følge Verdiundersøkelsen 1996 (Listhaug m.fl. 1997).

Tilgang til materielle goder

Kilder: Levekårsundersøkelsene, inntekts- og formuesundersøkelsene, kultur- og mediebrukundersøkelsene (andel som har forskjellige former for hjemmeelektronikk). Endringer i tilgangen til ulike kapitalgoder: Hus, bil, fritidshus, husholdningsutstyr, hjemmeelektronikk m.m.

Fordeling på forskjellige former for konsum

Kilder: Forbruksundersøkelsene, fra 1958. Andel av total forbruksutgift til ulike formål, bolig, transport, reiser, mat.

4.2. TID

Holdninger til bruken av tid

Kilder: Norsk Monitor, fra 1985: Hva ville en brukt en uventet fridag til? Omnibusundersøkelsen, mars 1995: Hvis man hadde bedre tid på hverdagene, hva ville man bruke mer tid på? Fra tidsnyttingsundersøkelsene: Ønsker om å bruke mer/mindre tid til ulike aktiviteter. Spørsmål stilt i Panelundersøkelsen 1998: Hva ville den intervjuede ha brukt ekstra fritid til, om den ukentlige arbeidstida ble nedsatt med noen få timer? Samme spørsmål stilt i Levekårsundersøkelsen 1998.

NSDs undersøkelse om arbeidsforhold og arbeidserfaringer (1989 og 1997, i 1997 ble de samme spørsmålene stilt i mer enn 25 land, som del av ISSP-undersøkelse). Ett av spørsmålene: Hva ville en gjerne brukt mer tid på, og hva ville en brukt mindre tid på?

Andre undersøkelser er mer spesifikt innrettet på ønsker om arbeidstid. I levekårsundersøkelsene er det stilt spørsmål om en ønsker kortere /lengre arbeidstid, forutsatt at lønna går ned/opp tilsvarende (første gang stilt i 1987). I Panelundersøkelsen 1999 vil en både kartlegge ønskene om kortere arbeidstid, hva en faktisk har gjort for å få kortere arbeidstid og mulige årsaker til at en ikke reduserer arbeidstiden (slik som mer begrensede karrieremuligheter), selv om en gjerne vil arbeide mindre og mulighetene er til stede.

Noen resultater: Fra 1989 til 1997 skjedde det en endring av preferansene i retning av en sterkere prioritering av fritid og fritidsaktiviteter framfor lønn og arbeid (NSDs undersøkelse om arbeidsforhold og arbeidserfaringer, se Skjåk 1998).

Faktisk tidsbruk

Hva bruker vi tiden til?

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelsene (fra 1970), Kultur- og mediebruksundersøkelsene, arbeidskraftundersøkelsene (arbeidstid). Fordeling på arbeid, husarbeid, mediebruk, barneomsorg, søvn og andre aktiviteter. Kultur- og mediebruksundersøkelsene viser tiden brukt til ulike kultur- og medieaktiviteter; tv, pc osv. fra 1991 (se Vaage 1998a, 1998b). Også feriereiser, samt bruk av ulike kulturtilbud kan nevnes her.

Hvor tilbringer vi tiden?

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelsene. Fordeling på bolig, nærmiljø, arbeidsplass, på reise.

Hvem tilbringer vi tiden sammen med?

Kilder: Tidsnyttingsundersøkelsene. Den siste tidsnyttingsundersøkelsen ble gjennomført i 1990. En ny tidsnyttingsundersøkelse er planlagt i år 2000, og vil være et viktig datagrunnlag i skrivingen av et slikt kapittel.

Tidsmangel som velferdsproblem

Kilder: Nielsen Norge, januar 1996 (prosjektet "Prioritering av egen tid", ved Senter for bygdeforskning): Andel som opplever prioritering av egen tid mellom arbeid, venner og fritidsaktiviteter som et problem. Omnibusundersøkelsen, mars 1995: Andel som på grunn av tidsmangel ikke rekker å gjøre alt de ønsker. Panelundersøkelsene, fra 1997: Andel sysselsatte som føler at de ikke har tid til å tenke på annet enn arbeidet, når de er på jobben, og andel som mener at det ikke er tid nok til å utføre arbeidsoppgavene på en skikkelig måte (også stilt i de tidligere arbeidslivsundersøkelsene).

Noen resultater: 25 prosent kvinner, 31 prosent menn i alderen 16-66 år, rekker ofte ikke å gjøre alt de ønsker på hverdager (omnibus mars 1995).

4.3. SAMMENFATNING

5. NATUREN I VERDILANDSKAPET

5.1. NATUREN SOM VERDI

Innledning

Teori. Avgrensning tid og rom.

Holdninger til naturen

Kilder: I Verdiundersøkelsen 1996 er det stilt spørsmål om en er villig til å betale mer skatt hvis skatteøkningen brukes til å forhindre skader på miljøet. Andre spørsmål: Gjort handlinger utifra miljømessige hensyn? Vil en prioritere miljøet, selv om det kan føre til mindre økonomisk vekst og noe tap av arbeidsplasser? MMIs Norsk Monitor: Villig til å gi avkall på varer/tjenester for å bevare naturressursene? Prioritere økt levestandard framfor miljøvern?

Valgundersøkelsene, samme spørsmål stilt i undersøkelsene 1977-1997: Hvor enig i utsagnet "For å trygge økonomisk vekst trenger vi fortsatt industriutbygging, selv om det skulle komme i strid med naturverninteressene".

NSD: Undersøkelse om verdier, natur og miljø 1993.
Internasjonale undersøkelser (OECD, FN).

Friluftsliv og naturopplevelser

Kilder: Spørsmål i Levekårsundersøkelsen 1996: Hvor viktig er slike forhold som "føle tilhørighet til naturen", "oppleve landskap og natur", når du tenker på fritiden og sommeren som var?

Levekårsundersøkelsen 1996 har forøvrig omfattende spørsmål om friluftsliv, fisketurer, fotturer i fjellet og skogsturer (analyseres av Østlandsforskning). I Levekårsundersøkelsen 1997 er det spørsmål om avstand til park, grøntområder i by, og antall ganger siste år disse er benyttet (sp. 12 i fritidsdelen), samme spørsmål for større utmarksareal.

5.2. SAMSPILLET MENNESKER OG NATUR

Hvordan vi påvirker miljøet

Forurensning og uttak av naturressurser (handlings/påvirkningsperspektivet).

Kilder: Naturressurser og miljø 1999 + giftstoffer og biologisk diversitet (artsmangfold og truede arter). Beskrivelse ved hjelp av miljøindikatorer.

Noen resultater: En indikator på skogskader er kronetettheten. Det har vært en reduksjon av kronetettheten fra 1989 til 1997. Det er blitt mindre uberørt natur. I 1992 var 22 prosent av totalarealet i Norge villmark, en reduksjon med 5000 kvadratkilometer sammenlignet med 1980.

Menneskelige skadevirkninger

Støy og forurensning

Manglende tilgang til uberørt natur

Virkninger på helse og trivsel

Kilder: Blant annet levekårsundersøkelsene og helseundersøkelsene. De omfattende spørsmålene om miljøplager i befolkningen stilt i Levekårsundersøkelsen 1997, er analysert av Marika Kolbenstvedt i TØI notat 1104/1998. TØI (Transportøkonomisk institutt) har forøvrig stått bak en omfattende forskning om sammenhengen mellom helse og miljøbelastninger. I SSB er helsevirkninger av forurensning belyst av Knut Einar Rosendahl i flere rapporter/særtrykk.

5.3. IDEALER OG REALITETER I NATURVERNET

"Analyse" av sammenheng mellom faktisk handling (punkt 5.2) og uttalte verdier (punkt 5.1).

Aktørene

Definere aktører (politikk, næringsliv, private husholdninger...).

Samsvaret mellom verdier og handlinger

I hvilken grad er verdiene ivaretatt i våre handlinger? Praktisk politikk, atferd i næringsliv og private sfære, aktivister, organisasjoner.

Årsaker til manglende samsvar

Årsak til eventuelt manglende samsvar 5.1. og 5.2. (kunnskap om hva som "miljøvennlig", avmakt, direkte ulemper ved miljøvennlig atferd, motstridende interesser...).

5.4. SAMMENFATNING

6. HELSE OG SUBJEKTIV LIVSKVALITET

6. 1. HELSE

Dødsfall

Levealder

Dødsfall av ulike årsaker

Kilder: Befolkningsstatistikken og dødsårsaksregistret.

Sykdom, smerte og funksjonshemming

Kilder: Helseundersøkelsene, inkludert Levekårsundersøkelsen 1998 med helse som hovedtema, gir forholdsvis sammenlignbare tall for utviklingen i helsetilstanden, perioden 1975-1998. Panelundersøkelsene, fra 1997, spør om helsetilstanden har blitt bedre eller verre siden forrige intervju, og om konsekvenser av forverringen.

Levekårsundersøkelsen 1998 har et spørsmål som ikke er stilt tidligere, om hvor ofte intervjupersonen føler seg uopplagt eller sliten.

Rusproblemene i samfunnet: Alkohol og narkotika

Holdninger

Kilder: I Valgundersøkelsene er det i en årrekke (fra 1977) spurt om vurderinger av alkoholpolitikken. Er reglene for strenge eller for lempelige? Hvor interessert i avholdssaken? SIFA (Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning) har publisert analyser av befolkningens holdninger til alkohol. Holdninger til narkotika er blant annet belyst i SIFAs ungdomsundersøkelser (se nedenfor).

Bruk og misbruk

Kilder: Alkoholstatistikken i SSB gir oversikt over utviklingen av det registrerte alkoholforbruket. Sosialstatistikken viser utviklingen i antallet salgs- og skjenkesteder for alkohol (en oversikt over denne utviklingen siden 1955 er vist i Otnes 1996). Ellers er det forholdsvis sjelden stilt spørsmål om bruk av alkohol i SSBs intervjuundersøkelser (unntakene er først og fremst helseundersøkelsene).

SIFA har gjennomført undersøkelser som gir en pekepinn på utviklingen av det uregistrerte forbruket og drikkevanene i sin alminnelighet (siden 1973). Når det gjelder narkotika har SIFA gjennomført årlige undersøkelser av Oslo-ungdoms bruk av rusmidler, inkludert narkotika, siden 1968. Fra 1990 omfatter de årlige undersøkelsene hele landet (Grytten 1997). Kjentegn ved dem som har brukt cannabis, basert på disse undersøkelsene, er beskrevet av Skretting (1996).

Noen resultater: Ungdom som har brukt cannabis er, sammenlignet med annen ungdom, oftere bosatt sammen med bare med en eller ingen av foreldrene, har oftere avbrutt skolegang bak seg, er mindre tilfredse med livet og er mer ensomme (Skretting 1996).

6.2. PSYKISKE PROBLEMER: UTRYGGHET, DEPRESJON OG AVMAKT

Utrygghet og angst

Kilder: Spørsmål om en er plaget av angst stilt i levekårsundersøkelsene 1980-1995. Panelundersøkelsene, fra 1997: Hvor mye siste 14 dager plaget av nervøsitet og indre uro? Stadig å være redd og engstelig? Å være mye bekymret og urolig? Helseundersøkelsen 1995, Levekårsundersøkelsen 1998: Flere spørsmål om psykisk helse, blant annet angst.

Forøvrig er det også stilt spørsmål om mer spesifikke former for utrygghet, for eksempel om den intervjuede er urolig for å bli utsatt for vold eller trusler på bostedet og om en mener at en står i fare for å miste arbeidet (leveskårsundersøkelsene).

Depresjon og tristhet

Kilder: Spørsmål om en er plaget av depresjon og tristhet stilt i levekårsundersøkelsene 1980-1995. Panelundersøkelsene, fra 1997: Hvor mye siste 14 dager plaget av å være nedtrykt og tungsidig? Følelse av håpløshet med tanke på fremtiden? Helseundersøkelsen 1995, Levekårsundersøkelsen 1998: Flere spørsmål om psykisk helse, blant annet depresjon.

Hvem som er plaget av depresjon og andre former for psykiske problemer er i SSB blant annet analysert av Barstad 1997a (data fra Helseundersøkelsen 1995) og Bild m.fl. 1998 (data fra Undersøkelsen av mødre med nyfødte barn, 1994).

Avmakt

Kilder: Verdiundersøkelsene: I hvilken grad opplever en å ha valgfrihet i livet?

Ellers er det stilt spørsmål om følelser av avmakt eller mangel på innflytelse i forhold til mer spesifikke livsområder, slik som følelser av avmakt i forhold til politikken (blant annet i valgundersøkelsene).

Noen resultater:

Hvor mye valgfrihet i livet på en skala fra 1 til 10. 1=overhodet ingen, 10=en hel del. Prosent.

	1982	1996
1-4	16,4	7,9
5-6	28,0	21,7
7-8	34,8	48,6
9-10	20,8	21,8
(n)	1014	1118

Kilde: Verdiundersøkelsene (Listhaug m.fl. 1983, Listhaug m.fl. 1997)

6.3. SUBJEKTIV LIVSKVALITET

Hvor tilfreds?

Kilder: Verdiundersøkelsene 1982, 1990, 1996

Noen resultater:

Hvor tilfreds med livet for tiden på en skala fra 1 til 10. 1=svært utilfreds, 10=svært tilfreds. 1982-1996. Personer 18-79 år. Prosent.

	1982	1990	1996
1-4	4,7	4,1	4,5
5-6	15,2	18,3	15,6
7-8	40,8	45,7	45,3
9-10	39,1	31,8	33,0
(n)	1047	1238	1120

Kilde: Verdiundersøkelsene (Listhaug m.fl. 1983, Listhaug og Huseby 1990, Listhaug m.fl. 1997)

Positive følelser: lykke og glede

Kilder: Norsk Monitor: Tidsserie fra 1985, Verdiundersøkelsene har sammenlignbare spørsmål om opplevelsen av lykke for perioden 1982, 1990 og 1996. I Helseundersøkelsen 1995 og i paneldelen av de samordnede levekårsundersøkelsene (1997, 1998) er det stilt spørsmål om hvor stor del av tiden de siste 14 dager en har vært glad og tilfreds, følt seg opplagt og hatt overskudd. Ellers har en rekke opinionsundersøkelser i etterkrigstiden stilt spørsmål om lykke, se Alstad 1993b: 497ff.

Noen resultater:

Andel som beskriver seg selv som meget lykkelig, ganske lykkelig, ikke spesielt lykkelig eller slett ikke lykkelig. Prosent.

	1982	1990	1996
Meget lykkelig	28,1	29,4	30,0
Ganske lykkelig	64,8	64,5	64,5
Ikke spesielt lykkelig	6,6	5,2	4,8
Slett ikke lykkelig	0,6	0,9	0,7
(n)	1044	1233	1125

Kilde: Verdiundersøkelsene (Listhaug m.fl. 1983, Listhaug og Huseby 1990, Listhaug m.fl. 1997)

7. FATTIGDOM

7. 1. HOLDNINGER TIL FATTIGDOM

Kilder: Velferdsstatens gleder og byrder, 1996: Hvilke grupper tror en er mest utsatt for økonomiske problemer i dagens Norge? Verdiundersøkelsen 1996: Syn på hvorfor det er mennesker i Norge som lever i nød. Skyldes det latskap eller urettferdig behandling? Har de fattige en sjanse til å komme seg ut av fattigdommen? Vurdering av det offentliges innsats for de fattige.

7. 2. UTVIKLINGEN I ULIKE MÅL PÅ FATTIGDOM

Lav inntekt

Mangler materielle goder

Er sosialhjelpsmottaker

Opplever økonomiske problemer

7.3. HVEM ER DE FATTIGE I DAGENS NORGE?

Sammenhengen mellom fattigdom og andre former for ressursmangel

Kilder til 7.2 og 7.3: Levekårsundersøkelsene, Inntekts- og formuesundersøkelsene, sosialhjelpsstatistikken. Panelundersøkelsene (fra 1997): Spørsmål om opplevde økonomiske problemer, vansker med å klare løpende utgifter. Levekårsundersøkelsene gir sammenlignbare tall for opplevde økonomiske problemer 1987-1999. Også spørsmål om hvor fornøyd en er med husholdningens økonomi. Mye av arbeidet som er utført i forbindelse med regjeringens forskjellsmelding vil også være relevant her.

Noen resultater: I følge en analyse av Levekårsundersøkelsen 1995 er de fattige i dagens Norge unge, enslige og utenfor arbeidsmarkedet (Johannesen 1998).

7.4. OPPSUMMERING

8. GODE MELLOMMENNESKELIGE FELLESSKAP?

8.1. HOLDNINGER TIL ANDRE MENNESKER

Solidaritet?

Kilder: Norsk Monitor, Medborgerundersøkelsen 1990, Velferdsstatens gleder og byrder 1996, eksempelvis grad av enighet i utsagnet "Det er meningsløst å gi avkall på egne goder til fordel for andre, dersom en ikke får noe igjen for det".

Tillit og hjelpsomhet?

Kilder: Verdiundersøkelsene 1982-1996, Medborgerundersøkelsen 1990, Velferdsstatens gleder og byrder 1996. Opplever en stort sett at andre er hjelpsomme? Synes en at andre mennesker er til å stole på?

Noen resultater:

Tillit til andre mennesker

	1982	1990	1996
Kan stole på de fleste	60,9	65,1	65,3
Kan ikke være forsiktig nok	39,1	34,9	34,7
(N)	(958)	(1156)	(1118)

Kilde: Verdiundersøkelsene (Listhaug m.fl. 1983, Listhaug og Huseby 1990, Listhaug m.fl. 1997)

Hvem er uønsket som nabo?

Kilder: Verdiundersøkelsene.

Noen resultater:

Andel som ikke vil ha forskjellige grupper som nabo. 1982-1996.

	1982	1990	1996
Narkomane	-	55	66
Kriminell fortid	35	37	44
Følelsesmessig			
ustabile	19	22	37
Alkoholikere	33	32	32
Muslimer	-	21	19
Homoseksuelle	-	20	16
Har aids	-	25	14
Innvandrere	-	16	10
Jøder	-	9	-
Annen rase	9	12	8

Kilde: Verdiundersøkelsene (Listhaug m.fl. 1983, Listhaug og Huseby 1990, Listhaug m.fl. 1997)

8.2. KONTAKT OG OMSORG

Mer isolasjon og ensomhet?

Sosial isolasjon

Ensomhet

Hvem er de isolerte og ensomme?

Kilder: Levekårsundersøkelsene 1980-1995, Levekårsundersøkelsen 1998 (tverrsnittundersøkelsen), Velferdsstatens gleder og byrder. På bakgrunn av disse undersøkelsene presenterer

utviklingen i andelen av befolkningen som bor alene, har liten kontakt med familie (foreldre, søsken, egne barn) og gode venner, samt andel som føler seg ensom. Beskrive variasjoner i isolasjon og ensomhet. Tidsnyttingsundersøkelsene: Utviklingen i tid brukt til sosialt samvær, og variasjoner mellom forskjellige grupper. Undersøkelsen av mødre med nyfødte barn (gjennomført 1994) inneholder også interessante spørsmål om variasjoner i sosiale kontakter (se analysen i Bild m.fl. 1998).

Noen resultater: Det er ingen tegn til økende sosial isolasjon, familiekontakten utenfor husholdningen er uforandret eller svakt økende, og flere sier at de har hyppig kontakt med gode venner. Husholdningene blir imidlertid stadig mindre, andelen som bor alene er fordoblet de siste 20-25 årene.

Tar vi mindre vare på hverandre? Utveksling av hjelp og omsorg

Uformell hjelp fra slekt, venner og naboer

Hvem får ikke den hjelpen de trenger?

Kilder til første del: Framfor alt helseundersøkelsene, tidsnyttingsundersøkelsene og levekårsundersøkelsene. Levekårsundersøkelsene viser andelen som mottar ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer, i form av praktisk hjelp til eller tilsyn med syke, funksjonshemmede eller eldre (i tillegg får en også opplysninger om antallet timer en får slik hjelp). Utviklingen kan følges i perioden fra 1980 til 1998. Også andelen som får ubetalt barnepass fra slektninger/nære kjente kan følges over tid. I Levekårsundersøkelsen 1998 (tverrsnittsundersøkelsen) er det i tillegg stilt spørsmål om en mottar ekstra omsorgsarbeid fra andre i husholdningen. I panelundersøkelsene, fra 1997, er det spurt om den intervjuede gir ekstra stell eller hjelp til noen med varig sykdom, funksjonshemming eller høy alder, innenfor eller utenfor husholdningen.

I undersøkelsen Velferdsstatens gleder og byrder er det stilt flere spørsmål om hva en har gitt av regelmessig ulønnet hjelp eller annen frivillig innsats, hva innsatsen bestod i, og hvem som mottok den. I Boforholdsundersøkelsen 1995 er det spurt om ulike former for hjelp mellom naboer.

I panelundersøkelsen 1997 er det spurt om hvor mye en har mottatt i økonomisk hjelp fra nærmeste familie, til å dekke løpende utgifter eller andre utgifter. Lignende spørsmål har vært stilt i tidligere levekårsundersøkelser. Omnibusundersøkelsen i mars 1996 har spørsmål om muligheten for å låne en større pengesum fra slekt eller familie, og om den eventuelle tilgangen til praktisk hjelp i forbindelse med større arbeider.

Kilder til andre del: Helseundersøkelsene og levekårsundersøkelsene 1980-1995, samt disse spørsmålene fra Levekårsundersøkelsen 1998: Vurdering av hvor lett det er å få hjelp fra familie, slekt eller venner hvis en skulle komme i en vanskelig økonomisk situasjon. Vurdering av om det vil være lett å få hjelp hvis en skulle ha behov for støtte i en psykisk vanskelig situasjon. Hvem ville en i så fall ha kontaktet? Har du behov for mer hjelp enn du får i dag?

8.3. KRIMINALITET OG VOLD

Holdninger

Kilder: Verdiundersøkelsene 1982-1996: I hvilken grad kan ulike lovstridige handlinger rettferdiggjøres (snyte på skatten, heling, trikkesniking m.m.)? Norsk Monitor fra 1985, vurdering av ulike handlinger. Velferdsstatens gleder og byrder: Av og til nødvendig å se bort fra samfunnets lover og regler?

Den registrerte kriminaliteten øker

Kilder: Først og fremst den løpende kriminalstatistikken. En oversikt er gitt i SSBs publisasjon Kriminalitet og rettsvesen (Ellingsen 1997), samt i ulike årganger av Sosialt Utsyn.

Øker volden?

Kilder: Levekårsundersøkelsene fra 1980, Helseundersøkelsene, kriminalstatistikken, dødsårsaksstatistikken. Levekårsundersøkelsen 1997 har omfattende spørsmål om hvor mange som har vært utsatt for ulike former for vold og tyveri, hvem som har utøvet den kriminelle handlingen (ukjent person, familiemedlem, klienter mm) og hvor handlingen fant sted. Arbeidslivsundersøkelsene 1989, 1993, levekårsundersøkelsen 1996 gir opplysninger om utbredelsen av vold og seksuell trakassering på arbeidsplassen. Et stort antall undersøkelser om vold er gjennomgått av Marianne Sætre (1997): Omfanget av vold. Gjennomgang av dokumentasjon og resultater, HiO-notat 1997 nr. 7.

Hvem er ofrene for kriminalitet og vold?

Kilder: Som over, samt SSBs nye offerstatistikk (fra 1998)

8.4. FAMILIEN

Holdninger til familie og ekteskap

Kilder: Spørsmål i Verdiundersøkelsene, kan følges fra 1982 til 1996: Bra at det blir lagt mer vekt på familieliv? Enig i at ekteskapet er en umoderne institusjon? Levekårsundersøkelsen 1996 har spørsmål om samboendes holdninger til samboerforholdet, og deres holdninger til å gifte seg. Levekårsundersøkelsen 1997 har et spørsmål til alle om samboerforhold kan aksepteres eller ikke. Både levekårsundersøkelsene 1996 og 1997 spør samboere om de har inngått en skriftlig kontrakt.

Andre undersøkelser er NSDs "Familie og kjønnsrolleundersøkelsen" 1994. Holdninger til oppløsning av ekteskap basert på denne undersøkelsen er analysert av Sandvik (1998). Seksualvaneundersøkelsene (siste gang gjennomført 1997/98) har spørsmål om holdninger til ulike seksuelle livsstiler, om en helst ønsker tilfeldige forbindelser, fast partner eller andre måter å leve på. Også om holdninger til utroskap.

Familiestrukturen i endring

Kilder: Familiestatistikken, skilsmissestatistikken, omnibusundersøkelsene, Fruktbarhetsundersøkelsen 1977, Familie og yrke 1988.

Samlivsbrudd

Kilder: Som over, i tillegg Levekårsundersøkelsen 1997, som inneholder spørsmål til enslige om deres samlivshistorie, både innen ekteskap og samboerforhold. Skilsmisseutviklingen er beskrevet av Mamelund m.fl. 1997.

Kontakt, hjelp og omsorg

Kilder: Blant annet levekårsundersøkelsene og tidsnyttingsundersøkelsene, se kilder til avsnitt 8.2. Hvor mye kontakt er det mellom familiemedlemmer som ikke bor sammen, for eksempel mellom foreldre og barn som har flyttet hjemmefra? Hvordan har dette utviklet seg over tid? Hvor mye hjelper de hverandre? Også beskrive endringer i hvor mye tid som ektefeller og familiemedlemmer tilbringer sammen.

Konflikt og vold

Kilder: Utroskap sier ikke noe om konfliktnivået, men forteller kanskje et og annet om potensialet for slike konflikter. Endringer i utbredelsen av utroskap er kartlagt i seksualvaneundersøkelsene (1987, 1992 og 1997/98), utført av SSB på oppdrag fra Statens Institutt for folkehelse.

Vold og konflikter/dårlig forhold mellom ektefeller og andre familiemedlemmer er forøvrig lite kartlagt, men det finnes noen enkeltstående undersøkelser (se Sætre 1997, s. 36ff, Grøtvedt 1998, s. 75-76).

Noen resultater: I en kartlegging blant 40-åringer i Akershus var det 16 prosent som hadde oppgitt et dårlig eller svært dårlig forhold til sin samlivspartner (Grøtvedt 1998).

8.5. ARBEIDET

Holdninger til arbeidet

Kilder: Verdiundersøkelsene 1982-1996: Vil det være bra om betydningen av arbeidet i våre liv ble redusert? Hvilke sider ved arbeidet er viktige? Levekårsundersøkelsen 1998: Ville en hatt et arbeid selv om en ikke trengte pengene? (arb15). Arbeidslivsundersøkelsene 1989 og 1993: Hvilke sider ved arbeidet er svært viktige? Undersøkelsen om Arbeidsmiljø og omstilling, 1998.

Undersøkelser utenfor SSB: NSDs undersøkelse om arbeidsforhold og arbeidserfaringer (1989 og 1997). I 1997 ble de samme spørsmålene stilt i mer enn 25 land (ISSP-undersøkelse).

Noen resultater:

Sider ved arbeidet som er viktige, prosentandel som svarte ja:

	1982	1996
Bra betalt	63	59
Trygg arbeidsplass	-	70
Mulighet til å ta initiativ	49	50
Gir følelsen av å utrette noe		75
Interessant	-	70
Hyggelige arb.kam	85	-

Kilde: Verdiundersøkelsene (Listhaug m.fl. 1983, Listhaug m.fl. 1997)

Marginalisering og utstøtning fra arbeidsmarkedet

Kilder: Arbeidskraftundersøkelsene, levekårsundersøkelsene, panelundersøkelsene fra 1997: Utviklingen av arbeidsledigheten, midlertidige ansettelser, jobbusikkerhet.

Undersysselsetting

Kilder: Arbeidskraftundersøkelsene og levekårsundersøkelsene: Utviklingen i andelen deltidssysselsatte som ønsker lengre arbeidstid. Panelundersøkelsene fra 1997 og Levekårsundersøkelsen 1998: Andel som ønsker å arbeide lengre, men ikke får jobb med lengre arbeidstid.

Forholdet til arbeidskolleger

Kilder: Arbeidslivsundersøkelsene 1989, 1993, Levekårsundersøkelsen 1996: Opplever dårlige forhold mellom ansatte, mellom ledelse og ansatte? Utsatt for plaging eller ubehagelig erting fra arbeidskamerater? Tilfredshet med forholdet til kolleger, vurdering av det sosiale miljøet på arbeidsplassen.

Levekårsundersøkelsen 1998: Er arbeidssituasjonen preget av konflikter mellom kollegaer eller i forhold til overordnede? Panelundersøkelsen 1997: Fornøyd med forholdet mellom deg og de du jobber sammen med?

Andre sider ved arbeidsmiljøet

Fysiske belastninger

Variasjon og selvbestemmelse

Kampen om tiden: Stress og tidspress

Kilder: Levekårsundersøkelsene 1980-1996, arbeidslivsundersøkelsene 1989, 1993: Omfattende spørsmål om ulike sider ved arbeidsmiljøet, mye er sammenlignbart over tid.

Levekårsundersøkelsen 1998 (tverrsnittsundersøkelsen): Inneholder ulike spørsmål om tidspress/effektivitetspress i arbeidet, slik som "stadige omorganiseringer" og "et konstant press for å oppnå resultater og inntjening" (svar ja/nei). Panelundersøkelsene, fra 1997: Inneholder spørsmål om forskjellige fysiske og organisatoriske sider ved arbeidsmiljøet, blant annet opplevelsen av tidspress: Føler at de ikke har tid til å tenke på annet enn arbeidet når de er på jobben, ikke tid nok til å utføre arbeidsoppgavene på en skikkelig måte. Grad av fornøydhet med ulike sider ved arbeidet, slik som mulighetene for personlig utvikling, lønn, variasjon m.m.

Arbeidstidsordninger, ønske om kortere arbeidstid? (levekårsundersøkelsene fra 1987, Panelundersøkelsene, fra 1997). Panelundersøkelsen 1999: Er det mulig å få redusert arbeidstid i bedriften? Hvis mulig, har en forsøkt å få redusert arbeidstid? Ulike årsaker til at en ikke reduserer arbeidstiden, selv om en gjerne vil arbeide mindre (begrensede karrieremuligheter og andre årsaker).

Undersøkelsen om Arbeidsmiljø og omstilling, 1998 (gjennomført av SSB på oppdrag fra Arbeidsforskningsinstituttet). Vel 2100 av dem som deltok i Levekårsundersøkelsen 1996 fikk et postalt spørreskjema, bl.a. med sikte på å undersøke sammenhengen mellom sykefravær og omstillinger. Hvilke omstillinger har skjedd i 1996-1998? Er det blitt mer tidsfrister, strammere tempo osv? Opplevelse av om arbeidsmiljøet er blitt bedre eller verre.

NSDs undersøkelse om arbeidsforhold og arbeidserfaringer, 1989 og 1997.

8.6. SKOLEN

Holdninger til skolen

Kilder: Blant annet undersøkelsen "Evaluering av Reform 94", gjennomført i 1998 på oppdrag fra Arbeidsforskningsinstituttet og Høgskolen på Lillehammer. Skjema både til elever, lærere

og rektorer. Elevene ble bl.a. spurt om synet på reformen, på lærere og medelever, og om hvilke ønsker de har om hva som burde gjøres for å skape en bedre skole.

Marginalisering og utstøtning i skolesystemet: hvor mange fullfører ikke utdanningen?

Levekår og trivsel

Kilder: Panelundersøkelsen, 1997 og 1998, spørsmål til skoleelever/studenter: Hvor fornøyd er du med skole/studiesituasjonen? Levekår blant studenter, 1998: Kartlagt ulike sider ved studentenes levekår og forbruksmønstre. Også spørsmål om generell trivsel. Vurdering av studieforhold, kontakten med lærere og andre studenter, fysiske arbeidsforhold.

Undersøkelser utenfor SSB: "Ung i Norge"-undersøkelsen ved NOVA. Undersøkelse om skolen som arbeidsmiljø ved HEMIL, Senter for forskning om helsefremmende arbeid, miljø og livsstil, Universitetet i Bergen.

Noen resultater: 1 av 5 15-åringene mistrives på skolen. Å oppleve innflytelse, bli tatt med på beslutninger, betyr mest for trivsel (HEMIL-undersøkelsen, se Forskning 5/98, s. 7).

Forholdet til medelever og lærere

Kilder: Evalueringen av Reform 94, Levekår blant studenter 1998. Omnibusundersøkelsen, mars 1996 (spørsmål om mobbing).

8.7. ORGANISASJONER OG POLITISK DELTAKING

Holdninger

Kilder: Holdninger til foreningslivet: Medborgerundersøkelsen 1990, inneholder spørsmål om ulike grunner til at en er aktiv i foreningslivet. Politiske holdninger: Blant annet undersøkelsen om folks forhold til kommunen, 1993 og 1996.

Utviklingen av organisasjonsaktiviteten

Kilder: Levekårsundersøkelsene 1980-1995. Levekårsundersøkelsen 1997 (tverrsnittsundersøkelsen): Detaljerte spørsmål om organisasjonsaktivitet, delvis sammenlignbart med de tidligere levekårsundersøkelsene. Spørsmål om gratisarbeid for idrettsorganisasjoner, og om idrettsaktivitet både i og utenfor idrettslag, stilt i et postalt tilleggsskjema om fritidsbruk.

Nærmere om religiøs aktivitet

Religiøse holdninger

Kilder: NSDs Religionsundersøkelse 1991 (også med spørsmål om aktiviteter). Del av ISSPs internasjonale undersøkelse, sammenlignbart med 16 andre land. Verdiundersøkelsene 1982-1996, synet på ulike religiøse dogmer. Synes du at du får trøst og styrke av religionen? Levekårsundersøkelsen 1997: Spørsmål om Gudstro, synet på Gud, om en oppfatter seg selv som kristen m.m.

Aktivitet

Kilder: Kulturstatistikken, levekårsundersøkelsene (medlemskap og aktivitet i religiøse organisasjoner, kirkebesøk). Valgundersøkelsene 1977-97: Antall besøk ved gudstjenester og religiøse møter. Levekårsundersøkelsen 1997: Antall ganger siste 12 måneder deltatt på gudstjeneste eller andre religiøse møter. Verdiundersøkelsen 1996: Deltakelse i gudstjenester.

Noen resultater: Antall medlemmer av tros- og livssynssamfunn utenfor den norske kirke har økt fra vel 111000 i 1971 til 236 000 1997 (NOS Kulturstatistikk).

Nærmere om politisk aktivitet

Kilder: Levekårsundersøkelsene 1980-1997, Velferdsstatens gleder og byrder, Medborgerundersøkelsen 1990, Verdiundersøkelsene og Valgundersøkelsene. Gir opplysninger om deltakelse i politiske partier, valgdeltakelse og andre former for politisk aktivitet. I dette avsnittet kunne det også være naturlig å si noe om politiske ressurser. I undersøkelsen om velferdsstatens gleder og byrder er det stilt følgende spørsmål: Ville du selv være i stand til å klage skriftlig på en offentlig avgjørelse som angår deg? Kjenner du en person som kan hjelpe deg med en slik klage?. Lesferdigheter, evnen til å forstå skriftlig informasjon, er også en viktig politisk ressurs. SSB har nylig gjennomført en egen leseferdighetsundersøkelse, som del av en omfattende internasjonal undersøkelse av leseferdigheter. En internasjonal rapport om resultatene vil ventelig foreligge ved årsskiftet.

8.8. OPPSUMMERING

9. ULIKHET OG UTSATTE GRUPPER

9.1. HOLDNINGER TIL ULIKHET OG LIKESTILLING

Ulikhet

Kilder: MMIs Norsk Monitor: Holdninger til økonomisk og sosial ulikhet, fra 1985, blant annet om utjevning av velstand er viktigere enn velstandsvekst og om lønnsforskjellene i Norge er for store. Verdiundersøkelsene 1982-1996: Hvor riktig er det å belønne personlig dyktighet/effektivitet? Undersøkelsen om Velferdsstatens gleder og byrder har spørsmål om holdningen til betydningen av å utjevne økonomiske forskjeller, og om hva en antar er de viktigste årsakene til økonomisk ulikhet. NSDs undersøkelser om sosial ulikhet er også en mulig kilde.

Noen resultater: Likhetsidealet står fremdeles sterkt, en økende andel av befolkningen mener lønnsforskjellene i Norge er for store, og et stort og stabilt flertall mener at utjevning av velstand er viktigere enn velstandsvekst (fra Norsk Monitor, se Hellevik 1996). Hvem er likhetens forsvarere? Blant menn synes likhetsverdiene å avspeile egeninteressen, jo mer ressurssterk, jo mindre opptatt av likhet. Blant kvinner er det derimot liten sammenheng mellom ressurstilgang og likhetsidealer (Hellevik 1996).

Likestilling

Kilder: Velferdsstatens gleder og byrder: Har likestillingen kommet langt nok? Verdiundersøkelsene 1982-1996. Valgundersøkelsene, fra 1985: Bør likestillingen føres videre? Norsk Monitor, utviklingen fra 1985.

9.2. UTVIKLINGEN AV ØKONOMISK OG SOSIAL ULIKHET

Inntektsulikhet

Formuesulikhet

Lønnsforskjeller

Sosial ulikhet: helsetilstand og dødelighet

Likestilling menn og kvinner: er målet nådd?

Kilder til de 3 første avsnittene: Inntekts- og formuesundersøkelsene (gjennomført hvert år siden 1979), forbruksundersøkelsene, levekårsundersøkelsene og selvangivelsesregistret. Endringene i fordelingen av husholdningsinntekten i perioden 1986-1996, basert på inntekts- og formuesundersøkelsene, er beskrevet av Epland (1998). Kilder til avsnittet om ulikheter i helsetilstand og dødelighet: Helseundersøkelsene, levekårsundersøkelsene og dødelighetsstatistikken. Kilder til avsnittet om likestilling: Flere SSB-publikasjoner, blant annet *Women and men in Norway 1998*, se Kjeldstad 1998.

9.3. UTVIKLINGEN AV REGIONAL ULIKHET

Flytteønsker og flyttebevegelser

Kilder: SSBs registerstatistikk og intervjuundersøkelser. I panelundersøkelsen 1999 vil det bli stilt spørsmål om årsakene til at man har flyttet siden siste intervju. Spørsmål om årsaker til siste flytting ble også stilt i Boforholdsundersøkelsen 1995.

Flytteønsker: I noen undersøkelser er det stilt spørsmål om hvor i landet en helst ville bo hvis en kunne velge "helt fritt" (se Haveraaen 1993). Boforholdsundersøkelsen 1995 spør om flytteplaner og om hva slags hustype/eieform en helst vil ha.

Forskjeller i levekår og tjenestetilbud

Kilder: "Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene" (samarbeidsprosjekt mellom SSB, Sosial- og helsedepartementet samt Statens helsetilsyn), levekårsundersøkelsene, helseundersøkelsene og ulike former for registerstatistikk på regionalt nivå. Både intervjuundersøkelser og registerstatistikk om regionale levekårsforskjeller er analysert av Barstad (1997b), som imidlertid først og fremst konsentrerer seg om forskjellene mellom bydeler i storbyene.

9.4. NÆRMERE OM UTSATTE GRUPPER

Barn og ungdom

Holdninger til barn og unge

Kilder: Holdninger til barneoppdragelse er belyst i Verdiundersøkelsene 1990 og 1996 (egen-skaper som barn kan oppmuntres til, beskrevet av bl.a. Lindseth 1998).

Undersøkelsen om barns oppvekstforhold 1996, som SSB gjennomførte på oppdrag fra NIBR, gir også informasjon om holdninger til barn, grensesetting og kontroll, om forholdet til barnet er godt eller dårlig mm. Utvalget bestod av tre like store grupper født i 1980, 1986 og 1992. En lignende undersøkelse ble gjennomført i 1988.

Barns levekår

Kilder:

Av registerdata har en i SSB den såkalte barnefilen, som gir muligheter for å si noe om endringer i oppvekstforhold for ulike kohorter. For hvert femte årskull fra og med 1955 har en koplet til opplysninger om foreldre og søsken, flyttehistorier, bosted, utdanning, inntekt, sivilstand mm.

I noen få intervju-undersøkelser er barn spurt direkte: I Levekårsundersøkelsen 1997 ble et utvalg av barn 6-15 år bedt om å fylle ut et skjema om fritidsbruk, og hvilke fritidstilbud som fantes i nærmiljøet. I SSBs kultur- og mediebruksundersøkelser er barn i alderen 9-15 år både spurt om bruken av fjernsyn, tegneserier, pc, kino og andre medier, samt om bruken av ulike kulturtilbud (f.eks. folkebibliotek, konserter) og den kulturelle "egenaktivitet" (spiller instrument, er med i kor/orkester oa). Utviklingen over tid kan følges fra 1991 (se Vaage 1998a, 1998b).

De generelle levekårsundersøkelsene omfatter ikke barn 0-15 år, men gir likevel indirekte noen opplysninger om barns oppvekstforhold, slik som bomiljø, boforhold, tilsynsordninger og foreldres sysselsetting og helse. I Levekårsundersøkelsen 1997 er det et spørsmål som rettes til foreldre med barn 1-10 år: "Hvis du tenker på trafikken her, hvor trygg ville du føle deg for barnet hvis hun/han var ute og lekte alene". Lignende spørsmål har vært stilt i Boforholdsundersøkelsene, bl.a. Boforholdsundersøkelsen 1995: Kan et femårs barn slippes ut alene, er skoleveien trygg? Helseundersøkelsene, inkludert Levekårsundersøkelsen 1998 med helse som hovedtema, gir forholdsvis sammenlignbare tall for barns helse i perioden 1975-1998. Helseundersøkelsen 1995 hadde også en serie spørsmål til voksne om ulike problemer en var utsatt for i oppveksten.

Undersøkelsen om barns oppvekstforhold 1996 inneholder spørsmål om forholdet foreldre og barn, graden av uoverensstemmelse foreldre-barn, barns husholdningsarbeid og lommepenger, grensesetting i forhold til fjernsynsseeing, familieforhold og kontakt med besteforeldre. Endringer i barns familieforhold basert på denne undersøkelsen og en tilsvarende undersøkelse fra 1988, er beskrevet av Jensen og Clausen (1997).

Andre undersøkelser i SSBs regi er undersøkelsene Barns helse og velferd 1996 og Undersøkelse om mødre med nyfødte barn, begge gjennomført på oppdrag fra Statens institutt for folkehelse. Den førstnevnte undersøkelsen er en del av et nordisk samarbeidsprosjekt, og gir mulighet for sammenligning med en tilsvarende undersøkelse gjennomført i 1986. Spørsmålene dreier seg særlig om helsetilstand, men tar også opp økonomiske forhold, barnets trivsel, vennskap, opplevelse av mobbing, fritidsaktiviteter mm. Mobbing er også et tema i Omnibusundersøkelsen, mars 1996.

Noen resultater: Det har vært en økning i andelen barn som opplever foreldrebrudd. Omfanget av foreldrebrudd for barn født i samboerskap er omtrent 2.5 ganger høyere enn for barn født i ekteskap (Jensen og Clausen 1997).

Ungdoms levekår

Kilder: En rekke undersøkelser er relevante her, framfor alt levekårsundersøkelsene 1980-1995 og tverrsnitts-/panelundersøkelsene fra 1996. Generelle oversikter i SSB av ungdoms levekår (stort sett aldersgruppen 16-24 år) er gitt av Roalsø (1997). SSB-publikasjonene "Barn og unge. Aktuell statistikk", del 1 og del 2 gir oversikter over en del aktuell statistikk for aldersgruppen 0-17 år, først og fremst registerstatistikk.

Undersøkelser utenfor SSB som kan belyse ungdoms levekår er blant annet ungdomsundersøkelsene gjennomført ved "Ungforsk", som nå inngår som en del av NOVA (Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring). Et nylig eksempel er Ungdomsundersøkelsen i Oslo (1996), som omfattet over 11 000 Oslo-ungdommer i alderen 14-17 år (analysert av Bakken 1998). Tidligere ungdomsundersøkelser er bl.a. presentert i boka *Ung på 90-tallet* (redigert av Tormod Øia).

Noen resultater: I følge Ungdomsundersøkelsen 1996 er den typiske Oslo-ungdom av i dag på mange måter et "prakteksempel" (NYRIN, newsletter on youth research and policy, no. 1, 1998). Det er en gruppe på 5 prosent av alle Oslo-ungdommene som står for mesteparten av de alvorlige straffbare handlingene, "gjengangerne". Det som er særlige kjennetegn ved "gjengangerne" er at de er gutter, har familieforhold som er preget av hyppige konflikter og at de gjør det dårlig på skolen (ofte negative holdninger til skolen, får dårligere karakterer enn andre).

Eldre

Holdninger til eldre

Kilder: Undersøkelsen Velferdsstatens gleder og byrder (1996) inneholder flere holdnings-spørsmål om eldre, blant annet et "sympatitermometer". Det er også spørsmål om hvordan en vurderer Eldres økonomi. Har eldre god eller dårlig økonomi? Hvor mange tror du har behov for pleie/hjelp? Disse spørsmålene er analysert av Ann Helen Bay i hennes nylig avlagte doktorgrad.

Eldres levekår og subjektive livskvalitet

Kilder: En rekke undersøkelser er relevante, framfor alt levekårsundersøkelsene 1980-1995 og tverrsnitts-/panelundersøkelsene fra 1996. Det er ikke utgitt egne publikasjoner i SSB med oversikt over Eldres levekår, men en slik publikasjon er planlagt utgitt i løpet av 1999, i forbindelse med at 1999 er erklært som verdens eldreår. Utviklingen i andelen eldre som mottar uformell hjelp fra slekt, venner eller naboer (og antall timer en får slik hjelp) kan følges i perioden 1980-1998. Helseundersøkelsene og Levekårsundersøkelsen 1998 vil gi grunnlag for å si noe om utviklingen i Eldres helsetilstand for perioden 1975-1998.

Undersøkelsen Levekår for eldre (1995), bestilt og analysert av Fafo, inneholder ved siden av de vanlige levekårs-spørsmålene også spørsmål om subjektiv livskvalitet, delvis sammenlign-

bare med tilsvarende spørsmål i verdiundersøkelsene. Helseundersøkelsen 1995 hadde eget skjema for undersøkelse av de eldste eldres helse (over 80 år), blant annet med spørsmål som dreier seg om subjektiv livskvalitet: Plaget av følelser av ensomhet? Plaget av følelser av å være unyttig?

Levekårsundersøkelsen 1997: Flytteplaner blant eldre, og årsaker til flytteplaner. Eldres kontakt med barn og venner.

Datainnsamling og forskning utenfor SSB som kan belyse eldres levekår finner en blant annet i regi av det tidligere NGI (Norsk gerontologisk institutt), som nå inngår som en del av NOVA (Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring).

Det vil være viktig å få fram variasjonene i hvordan eldre har det, for eksempel viktig å skille ut enslige minstepensjonister fra andre eldre.

Eldre og hjelpeapparatet: God nok hjelp?

Kilder: De samme undersøkelsene som er nevnt over, samt statistikken for pleie- og omsorgstjenestene. Det er nylig kommet en NOVA-rapport som belyser eldreomsorgens utvikling de siste 35 årene, både i Norge og i andre skandinaviske land (Daatland (red.), 1997).

Helseundersøkelsen 1995 inneholder blant annet spørsmål om hvordan hjelpen fra det offentlige oppleves. Er det tid til å slå av en prat med hjemmehjelper/hjemmesykepleier? Har du nok hjelp? Levekårsundersøkelsen 1998: Har du behov for mer hjelp enn du får i dag? I Levekårsundersøkelsen 1998 er det også spørsmål om en mottar ekstra omsorgsarbeid fra andre i husholdningen, og om en mottar ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer. I panelundersøkelsene, fra 1997, inngår det spørsmål om en gir ekstra stell eller hjelp til noen med varig sykdom, funksjonshemming eller høy alder, enten innenfor eller utenfor husholdningen.

Det som først og fremst mangler av data, er data om de eldre som er bosatt på institusjon. Eldre på institusjon inngår ikke i de generelle levekårsundersøkelsene. Det er derfor foreslått en egen undersøkelse om institusjonsbefolkningens levekår (se avsnittet nedenfor om ny datainnsamling).

Ikke-vestlige innvandrere

Holdninger til innvandrere

Kilder: Norsk Monitor fra 1985, Valgundersøkelsene, Verdiundersøkelsene 1982, 1990 og 1996, NSDs undersøkelse om holdninger til innvandrere 1988 og 1993 (gjennomført av SSB), samt de årlige holdningsspørsmål i SSBs omnibusundersøkelser, fra 1993.

Innvandrerens levekår

Kilder: Undersøkelsen Levekår blant innvandrere 1996 (analysert av Blom, 1998). Arbeidskraftundersøkelsene (opplysninger om sysselsetting og arbeidsledighet). Ulike former for registerstatistikk (se oversikt i Vassenden (red.) 1997).

Funksjonshemmede

Holdninger

Levekår

Kilder: Levekårsundersøkelse blant mottakere av grunnstønad (1995, beskrevet av Opdahl 1997). Undersøkelse av unge uføre (1992), analysert bl.a. av Becken (1996). De generelle levekårsundersøkelsene. Hem og Eide (1998) beskriver utviklingen i funksjonshemmedes levekår 1987-1995 basert på levekårsundersøkelsene i dette tidsrommet.

I Levekårsundersøkelsen 1997 er det spørsmål om boligen er utformet slik at den egner seg for funksjonshemmede. I Boforholdsundersøkelsen 1995 er det spurt om husholdningen har behov for forbedring av boligen pga. funksjonshemning. Panelundersøkelsene, fra 1997: Spørsmål om en på grunn av helseproblemer eller funksjonshemninger har problemer med å delta i foreningsliv, få kontakt med andre mennesker, finne en jobb m.m.

Levekårene for psykisk utviklingshemmede etter HVPU-reformen er beskrevet av Jan Tøssebro: En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen, Kommuneforlaget 1996.

Sosialhjelpsmottakere

Holdninger

Kilder: Medborgerundersøkelsen 1990 og Velferdsstatens gleder og byrder (1996). Er summen som enslige sosialhjelpsmottakere mottar i måneden et passe beløp? Er det rimelig med arbeidsplykt? Sympatitermometer.

Levekår

Kilder: Levekårsundersøkelsen blant sosialhjelpsmottakere (1991-1992), analysert av Halvorsen (red.) 1996 og av Sæbø (1993). Den løpende sosialhjelpsstatistikken, analysert bl.a. av Brevik 1995 og Otnes 1996.

Noen resultater: Antallet sosialhjelpsmottakere økte sterkt på 1980-tallet, men har på 1990-tallet stagnert og blitt noe redusert. Mottakerne er kjennetegnet ved en forholdsvis sterk opphopning av dårlige levekår: Lav utdanning, dårlig økonomi, dårlig helse. Det store flertallet er yngre enslige med eller uten barn.

Arbeidsledige

Holdninger

Kilder: Velferdsstatens gleder og byrder: Spørsmål om en har inntrykk av at arbeidsledige gjør for lite for å skaffe seg ny jobb. Bruk av sympatitermometer.
Knut Arild Larsen, ECON: Undersøkelse om arbeidsgiveres holdning til arbeidsledige.

Levekår

Kilder:
Langtidsarbeidsløses levekår 1991/1992, panelundersøkelse, se Halvorsen (1994b).
Langtidslediges økonomi er analysert av Lyngstad og Roalsø (1997).
De generelle levekårsundersøkelsene, fra 1980.

Enslige forsørgere

Holdninger

Kilder: Velferdsstatens gleder og byrder: Mer penger til trygd for enslige forsørgere?
Vurdering av overgangsstonadens størrelse. Sympatitermometer.

Levekår

Kilder: Tilleggsundersøkelse til levekårsundersøkelsen 1991, om enslige forsørgeres levekår (analysert av Kjeldstad 1998). De generelle levekårsundersøkelsene, fra 1980.

Andre grupper

Samene

Kilder: Samene har til nå vært en lite synlig gruppe i velferdsstatistikken. Det er mulig å beskrive visse sider ved levekårene med utgangspunkt i registerstatistikk (slik som dødelighet, arbeidsledighet, utdanningsnivå og mottak av sosialhjelp), for kommuner/deler av kommuner med en overveiende samisk befolkning. Dette vil bli gjort i tilknytning til neste utgave av "Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene".

Homofile

Kilder: Holdninger til homofili er kartlagt i verdiundersøkelsene 1982-1996, både i hvilken grad homoseksualitet er en handling som kan rettferdiggjøres, og holdninger til homoseksuelle som nabo.

Seksualvaneundersøkelsen gjennomført 1997/98 kan si noe om livssituasjonen for homofile sammenlignet med de heterofile. Undersøkelsen inneholder spørsmål om psykisk helse, tilfredshet med livet, nettoinntekt for husholdninger, utdanningsnivå, yrkesstatus oa. Men usikkerheten vil være betydelig, både fordi gruppa er liten og på grunn av et stort frafall i denne undersøkelsen (svarprosent 37).

Noen resultater: I følge seksualvaneundersøkelsene anslås tallet på homofile til 5 prosent av befolkningen, hvorav bare et mindretall praktiserer "ren" homofili (Langaas Paulsen 1993).

Bostedsløse

Kilder: Det pågår et omfattende forskningsprosjekt med støtte fra Norges Forskningsråd: "Marginaliseringsprosesser og bostedsløshet". I prosjektet inngår forskere fra NBI (Norges Byggforskningsinstitutt), Høgskolen i Lillehammer/Østlandsforskning og Diakonhjemmets høgskolesenter. Ett av delprosjektene har kartlagt antallet bostedsløse og ulike aspekter ved deres livssituasjon (Ulfrstad 1997).

Noen resultater: Antallet bostedsløse er anslått til i underkant av 6200, av disse har minst 24 prosent en psykisk sykdom med behov for behandling (Ulfrstad 1997).

Rusmiddelavhengige og personer med alvorlige psykiske lidelser

Kilder: Spørsmål om holdninger til disse gruppene finner en i Verdiundersøkelsene og i undersøkelsen Velferdsstatens gleder og byrder (eks. om en ikke ønsker narkomane, alkoholikere og følelsesmessig ustabile som naboer).

SSBs statistikk for den psykiatriske delen av spesialisthelsetjenesten viser utviklingen i størrelser som antallet heldøgns plasser, polikliniske konsultasjoner og årsverk.

Ellers er kunnskapen om livssituasjonen for rusmiddelavhengige og personer med alvorlige psykiske lidelser begrenset. Det er gjort enkeltstående undersøkelser som forteller noe. For eksempel gjennomførte SIFA for noen år siden en undersøkelse ved 14 behandlingstiltak for stoffmisbrukere i Oslo, som bl.a. beskriver den personlige og sosiale bakgrunnen til klientene (Arner m.fl. 1995). En egen levekårsundersøkelse for institusjonsbefolkningen kan kanskje bidra med ny viten (se nedenfor og vedlegg 1).

Det pågår et eget forskningsprosjekt om bostedsløse med psykiske lidelser ved Diakonhjemmets høgskolesenter (Elisabeth Brodtkorb).

Noen resultater: Antallet alvorlig sinnslidende i Norge er anslått til 40-50 000 personer. Antallet heldøgnsplasser i psykiatrien er nesten halvert siden 1980. Samtidig har antallet polikliniske konsultasjoner økt kraftig.

Fanger

Kilder: Holdninger til å ha personer med “kriminell fortid” som nabo (Verdiundersøkelsene). Et fåtall undersøkelser har sett på sider ved fangenes livssituasjon og sosiale bakgrunn (Fridhov 1992). Det er gjennomført analyser i SSB av hvor mange av de straffedømte som begår nye forbrytelser når de slipper ut (tilbakefallsprosenten, se Møglestue 1996). Det finnes også statistikk over bruken av sanksjonsmidler i fengslene og omfanget av fritidsaktiviteter og arbeidsdrift (Ellingsen 1997).

Noen resultater: Bruken av sanksjonsmidler, særlig isolat, er blitt kritisert.

“...fangebehandlingen i norske fengsler i 1997 er skåret over en liberalistisk modell hvor man får etter fortjeneste. Det sosialdemokratiske ideal som gjelder i samfunnet forøvrig er.....derfor forlatt i fengselet: Her gjelder den sterkestes og flinkestes rett” (Fridhov 1997: 312). Tilbakefallsprosenten har vært økende. 6 av 10 innsatte er uten familie og like mange uten arbeid.

9.5. SAMMENFATNING

10. NORGE I DET GLOBALE VERDILANDSKAPET

10.1. NORSKE VERDIER I INTERNASJONALT PERSPEKTIV

Kilder: World Values Survey (Verdiundersøkelsene 1982-1996 er den norske delen)
ISSP (International Social Survey Program)
Eurobarometer. Norge har vært med 1990-1996
Valgundersøkelsene, en del av disse undersøkelsene er sammenlignbare med andre land

Noen resultater:

Karakteristiske trekk sammenlignet med andre land er sterk tillit til de nasjonale politiske institusjonene og støtte til demokratiske styringsprinsipper. Restriktiv samfunnsmoral (godtar i liten grad handlinger som å snyte på skatten, kjøpe noe en vet er stjålet, beholde penger en vet er funnet osv.) Vektlegger økonomisk likhet mer enn de fleste andre land. Har svært miljøvennlige holdninger (se Listhaug og Aalberg 1998).

10.2. NOEN HOVEDTREKK VED DET GLOBALE VERDILANDSKAPET

Skadene på naturen

Endringer i biologisk mangfold, klimaendringer, nedbryting av ozonlaget og andre miljøproblemer

Kilder:

Naturmiljøet i tall 1994, side 323-350.

Lester F. Brown m.fl. (1998): Jordens tilstand (samt tidligere årganger av denne publikasjonen)

Livskvalitet

Helse

Utdanning

Fattigdom

Andre sider ved levekårene

Kilder: UNDPs Human Development Report, forskjellige årganger. I forbindelse med disse rapportene er det utviklet forskjellige sammensatte mål på sosial utvikling og fattigdom. Den mest kjente er Human Development Index (HDI). HDI er sammensatt av tre variable: Forventet levealder, utdanningsnivå (her inngår både andelen analfabeter og andelen som får skolegang på ulike nivåer) og BNP pr. capita. Norge er regelmessig blant de landene i verden som kommer best ut, i følge denne indeksen.

Andre kilder er forskjellige årganger av WHO's World Health Report samt annen FN-statistikk (blant annet fra UNESCO om barns situasjon i et globalt perspektiv). For Europas del har en statistikken fra Eurostat, bl.a. den såkalte ECHP, European Community Household Panel, som i noen grad gjør det mulig å sammenligne levekårene i EU-landene med den norske befolkningens levekår Joachim Vogel (1997) har sammenlignet ECHP-resultatene med de nordiske levekårsundersøkelsene.

Noen resultater:

“..a quarter of the worlds people remain in severe poverty. In a global economy of \$25 trillion, this is a scandal - reflecting shameful inequalities and inexcusable failures of national and international policy” (Human Development Report 1997: 2). I et lengre tidsperspektiv er likevel utviklingen positiv, i de siste 50 årene har fattigdommen i verdensmålestokk falt mer enn i de foregående 500 år. Barnedødeligheten er blitt redusert i alle regioner. 7 millioner flere liv reddes i dag enn i 1980 (s. 111). Livslengden har økt dramatisk: 1955 var den forventede levealderen ved fødselen for verdensbefolkningen 48 år, i 1995 65 år, og er antatt å stige til 73 år i 2025. Det var omkring 21 millioner dødsfall blant barn under 5 år i 1955 og 11 millioner i 1995 (WHO 1998).

Felleskap

Konflikter mellom land

Kriminalitet og vold

Spredningen av demokratiet

Familiens stilling

Kilder: Forskjellige årganger av Human Development Report og Verdens tilstand. I europeisk sammenheng: Eurostat, Vogel (1997).

Noen resultater: Det er tendenser til økende kriminalitet og vold nesten overalt. To av de største problemene er vold mot kvinner og misbruk av barn. Det er antatt at hvert år tvinges 1 million barn inn i prostitusjon, i følge Human Development Report (1997, s. 32).

Ulikhet

Ulikhet mellom regioner

Ulikhet mellom kjønn og generasjoner

Økonomisk ulikhet

Kilder: Forskjellige årganger av Human Development Report. Vogel 1997 (EU og Norden).

Noen resultater: I 1994 hadde de 20 prosent rikeste i verden nesten 80 ganger så høy inntekt som de 20 prosent fattigste, en sterk økning av ulikheten sammenlignet med 1960 (UNDP). Norge har en likere fordeling av inntekten enn de fleste EU-land. Norden er kjennetegnet av små klasseforskjeller, til gjengjeld er generasjonsforskjellene relativt store, i følge Vogel (1997).

10.3. INTERNASJONAL SOLIDARITET: HOLDNING OG HANDLING

Holdninger til hjelp

Kilder: Statistisk sentralbyrå har med jevne mellomrom gjennomført undersøkelser om befolkningens holdninger til u-hjelp siden 1972. I de seinere årene (1993-1996) har en brukt

omnibusundersøkelsene til dette. Noen hovedresultater for perioden 1972-1996 er presentert av Teigum (1997). Fra 1993 er det i omnibusundersøkelsene stilt spørsmål om “Norge bør gi opphold til flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som i dag”.

NSD har vært oppdragsgiver for gjennomføringen av større undersøkelser om holdninger til utviklingsland. Undersøkelsen fra september 1991 er gjengitt i Alstad (1993a), s. 150-154.

I Valgundersøkelsene er det sammenlignbare spørsmål siden 1981 om synet på u-hjelp. I Verdiundersøkelsen 1996 er det stilt to spørsmål om synet på hjelp til fattige land. Norsk Monitor har blant annet spørsmål som dette: Bør vi løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land?

Noen resultater: Andelen som mener at beløpet som går til u-hjelp bør bli mindre, økte fra 12 prosent i 1986 til 30 prosent i 1996. Kunnskapsløsheten (likegyldigheten?) om u-hjelpen synes også å være økende, andelen av befolkningen som ikke kunne nevne noen av Norges hovedsamarbeidsland økte fra 46 prosent i 1992 til 66 prosent i 1996 (Teigum 1997).

Hva vi faktisk gjør

U-hjelp

Handel

Mottak av flyktninger

Kilder: Blant annet løpende årganger av Statistisk Årbok: Offentlige utgifter til utviklingshjelp og humanitært hjelpearbeid i prosent av BNP. Antall asylsøkere kommet til Norge.

10.4. SAMMENFATNING

11. SAMMENFATNING OG UTSYN

Trekke trådene, peke på de sentrale utfordringene og dilemmaene.

BEHOV FOR NY DATAINNSAMLING

Hovedinntrykket av gjennomgangen i forprosjektrapporten er at det finnes rikelig med kvantitative data på de fleste felter for å belyse de sentrale verdimeslige utfordringene og problemstillingene. På flere områder er utfordringen mer å sammenstille det vi vet enn å samle inn nye data. Dette synes blant annet å gjelde for våre kunnskaper om barns livssituasjon. Som vist i forrige avsnitt, finnes det etterhvert en rekke datakilder som forteller noe om barns levekår. En del av det som finnes er samlet i en ny SSB-publikasjon: "Aktuell statistikk om barn og unge", del 1 er kommet, del 2 utkommer mars 1999. Det er meningen at tidsseriene om barn og unges situasjon skal oppdateres hvert år.

Imidlertid: For den delen av befolkningen som er bosatt på institusjoner, slik som sykehjemsbeboere, innlagte på alkoholistinstitusjoner og fanger i fengslene, er det en mangel på landsrepresentative data. De som er fast bosatt på institusjon inngår ikke i de generelle utvalgene til levekårsundersøkelsene, og er derfor en gruppe som er nokså usynlig i statistikken, riktignok med visse unntak. For alders- og sykehjemsbeboerne har en bl.a. oversikt over andelen med enerom. SSB har en gang tidligere, i 1977, gjennomført utvalgsundersøkelser blant personer bosatt på institusjon, dels om levekår for eldre i aldershjem og aldershjemsavdelinger, og dels om levekår for klienter i institusjoner for alkoholikere (Otnes 1979, 1980). Personer som bare midlertidig er bosatt på institusjon, skal i prinsippet fanges opp av levekårsundersøkelsene og andre intervjuundersøkelser, dersom de ikke har meldt flytting til institusjonen. I praksis vil mange av disse likevel ikke bli intervjuet, og dermed inngå i frafallet. En begrunnelse for gjennomføringen av en slik undersøkelse er også at en dermed kan møte en kritikk som ofte er blitt reist mot levekårsundersøkelsene: At de først og fremst beskriver *normalbefolkningens* levekår, og ikke fanger opp levekårene for dem som er dårligst stilt.

I den grad en skal gjennomføre større utvalgsundersøkelser kan institusjonsbefolkningens levekår være et naturlig satsningsområde. I vedlegg 1 er det redegjort for hvordan en slik datainnsamling kan gjennomføres.

Hva så med behovet for kvalitative data? SSB har liten erfaring med å samle inn kvalitative data, men har etterhvert fått en viss erfaring med bruken av samtalegrupper som innsamlingsmetode, såkalte *fokusgrupper* (vedlegg 2). En mulig strategi for ny datainnsamling kan være en kombinasjon av fokusgrupper og omnibusundersøkelser. En mulighet er for eksempel å spørre fokusgrupper sammensatt av mennesker fra forskjellige miljøer hvilke oppfatninger de har om hva som er det gode liv, og hva som er de største hindringene for å realisere et slikt liv. Dette vil i seg selv gi interessant informasjon, som seinere kan danne utgangspunkt for standardiserte spørsmål i omnibusundersøkelsene (omnibusundersøkelsene gjennomføres av SSB 4 ganger i året, med varierende temaer fra gang til gang). Slik kan en knytte verdier og holdninger mer direkte til opplevelsen av levekårene. I vedlegg 2, skrevet av Trine Dale, er det redegjort for hva fokusgrupper er og hvordan de kan brukes.

En kan også bruke omnibusundersøkelsene til å fylle ut enkelte tidsserier hvor en mangler nyere tall. For eksempel ble det i Levekårsundersøkelsen 1973 stilt et spørsmål helt avslutningsvis om hva som skaper "...de største problemene for Dem personlig i hverdagen?".

Svaralternativene varierte fra helseforhold og ensomhet til inntekt- og skatt, stabilitet i sysselsettingen, naboskap, fritid og rekreasjon. Helseforhold og inntekt/skatt var de vanligste problemene den gang. Selv om sammenligningen vil være problematisk, kan det være interessant å få noen indikasjoner på om problemene er omtrent de samme i dag som for 25 år siden, og på variasjoner mellom grupper i så måte.

For å kunne skrive kapittel 3 på en fyldestgjørende måte, er det som nevnt nødvendig å gjennomføre en ny tidsnyttingsundersøkelse. En ny undersøkelse er blant annet viktig for å kunne oppdatere informasjonen om hva folk bruker tiden til, og for analysen av sammenhengen mellom holdninger til tidsbruk og faktisk tidsbruk (se vedlegg 3 om tidsnyttingsundersøkelsene, skrevet av Hege Kitterød). Neste tidsnyttingsundersøkelse skal gjennomføres i år 2000, og vil neppe være analyseklar før våren 2001.

VEDLEGG

VEDLEGG 1: OM GJENNOMFØRINGEN AV EN LEVEKÅRSUNDERSØKELSE FOR INSTITUSJONSBEFOLKNINGEN

Hvordan kan en levekårsundersøkelse av befolkningen bosatt på institusjon gjennomføres? En lignende undersøkelse har vært gjort en gang tidligere, i 1977. En utvalgsundersøkelse av eldre i aldershjem ble gjennomført. Det ble trukket et utvalg i to trinn. I første trinn ble det trukket et utvalg av aldershjem og aldershjemavdelinger, i andre trinn ble om lag halvparten av pensjonærene ved disse institusjonene trukket ut. Det ble nyttet tre ulike skjemaer: et intervju-skjema med spørsmål til de eldre og to skjemaer til styreren av institusjonen, ett med spørsmål om bakgrunnsopplysninger for hver av de eldre og ett som inneholdt spørsmål om institusjonen (Otnes 1979). På denne måten fikk en også data om eldre som det ikke var mulig å oppnå intervju med. Frafallet var 19 prosent, hvorav en betydelig andel var senile. En forsøkte blant annet å kartlegge helsetilstand, institusjonens fysiske standard, muligheten for selvbestemmelse og privatliv, tilfredshet med økonomiske forhold, deltaking i det daglige arbeidet i aldershjemmet, hobbyaktivitet, sosiale kontakter i og utenfor institusjonen og grunner til at en flyttet til aldershjemmet.

I 1977 ble det også gjennomført en undersøkelse av klienter i behandlings- og omsorgsinstitusjoner for alkoholikere (A-klinikker, kurhjem, tilsynshjem og vernehjem). Her ble alle institusjonene som lå innenfor rekkevidde av Byråets faste intervjuerstab oppsøkt. Halvparten av klientene i disse institusjonene ble trukket ut for intervju. Frafallet var 25 prosent. Klientene ble intervjuet om deres sosiale bakgrunn, oppvekstforhold, om de hadde bolig og arbeid som ventet på dem etter utskrivning, sosiale kontakter, frihet og medbestemmelse i institusjonen, behandlings- og utdanningstilbud, økonomi, deltaking i arbeid i og utenfor institusjonen m.m. (Otnes 1980).

Hvilke institusjonstyper er mest aktuelle for en slik undersøkelse? Hvor mange er bosatt i disse institusjonene? Følgende oppsett gir en forsøksvis pekepinn (tabell 1).

Tabell 1. OVERSIKT OVER BEFOLKNINGEN BOSATT I INSTITUSJON CA. 1997

Institusjonstype	Antall inst.	Antall plasser	Antall beboere
<i>Institusjoner for eldre/funksjons-</i>			
<i>hemmede:</i>	<i>1025*</i>	<i>43970</i>	<i>42878*</i>
Sykehjem		25911	
Kombinerte alders- og sykehjem		10245	
Aldershjem		5223	
Sykehjemsavdeling i komb. med fylkeskommunal virksomhet		1289	
Boliger med heldøgntjenester		673	
Somatiske spesialsykehjem		388	
Rehabiliterings- og opptreningsinstitusjoner		241	
<i>Rusmiddelomsorg:</i>	<i>120</i>	<i>2575</i>	<i>2114</i>
<i>Psykiatri:</i>			
Psykiatriske sykehjem, bo- og behandlingssenter, ettervernshjem, annen psykiatrisk virksomhet		3078	
<i>Fengsel:</i>	<i>43</i>	<i>2737</i>	<i>2600</i>
<i>Barneinstitusjoner:</i>	<i>170</i>	<i>1481</i>	<i>1246**</i>
Ialt		53841	ca. 51000

*Inkluderer ikke somatiske spesialsykehjem og opptreningsinstitusjoner

**Vel halvparten er 14-17 år

Vi har bare tatt med de institusjonene hvor beboerne som regel er bosatt over lengre tid. Derfor inngår for eksempel ikke vanlige somatiske sykehus (vel 14 000 plasser i 1997). Blant de psykiatriske pasientene er ikke dem som er innlagt i psykiatriske sykehus, klinikker og avdelinger tatt med (vel 3000 plasser), men disse vil som regel ha forholdsvis korte opphold.

Antallet som mer eller mindre permanent er bosatt i institusjon kan derfor anslås til om lag 50000, av dette er den overveiende delen sykehjemsbeboere. 72 prosent av beboerne i institusjoner for eldre og funksjonshemmede er over 80 år, 22 prosent er 90 år eller eldre. 9 av 10 er innskrevet for langtidsopphold. Ellers består institusjonsbefolkningen av vel 2600 personer som befinner seg i fengsel, omlag 3000 personer i psykiatrien, vel 2000 personer i rusmiddelomsorgen og endelig 1200-1300 i barnevernsinstitusjonene (av disse utgjør ungdomshjemmene den største andelen). Når resultatene fra Folke- og Boligtellingen år 2000 foreligger, vil en få et sikrere grunnlag både for å si hvor mange institusjonsbeboerne er, og hvem de er.

Trekking av utvalg, gjennomføring av undersøkelsen

Det første spørsmålet som må avklares er om en skal forsøke å få med alle institusjonstypene. Siden de fleste beboerne er sykehjemspasienter, bør en åpenbart prøve å få med sykehjem og de andre institusjonene for eldre og funksjonshemmede. SSB har et institusjonsregister over kommunale institusjoner for eldre og funksjonshemmede (inneholder i alt 1025 institusjoner), som skulle gjøre det enkelt å trekke et utvalg av institusjoner for denne delen av institusjonsbefolkningen. Når resultatene fra FOB2000 foreligger, kan de fungere som et register for trekking av utvalg på personnivå.

For å ha mulighet til å kunne bryte ned materialet på mindre grupper, og med hensyn til at frafallet kan bli stort, bør bruttoutvalget være såpass stort som 2000. Siden mange av pasientene er skrøpelige bør intervjuet være kort, maksimalt en halvtime. I tillegg til intervjuet med pasientene, kan en som sist ha et intervju med styreren, eventuelt pleierne eller de pårørende. Spørreskjemaet bør dels bestå av spørsmål som er hentet fra de generelle levekårsundersøkelsene, slik at en får muligheter til å sammenligne, og dels av spørsmål som er spesielt relevante for institusjonsbefolkningen. Her kan en ta utgangspunkt i spørsmålene som ble brukt i 1977-undersøkelsen. I vurderingen av opplegget for undersøkelsen bør en ta kontakt med det gerontologiske forskningsmiljøet utenfor SSB (gruppen for aldersforskning ved NOVA).

Hvilke andre institusjonstyper bør en forsøke å få med? Det kan være spesielle problemer, blant annet knyttet til frafallet, med å intervju psykiatriske pasienter. Dette taler kanskje for at en bør holde denne gruppen utenfor. Innenfor barnevernsinstitusjonene møter en de spesielle problemene som er knyttet til intervjuer med barn. Hvis en holder seg til rusmiddelinstitusjonene og fengslene, kan en naturlig målsetning være å få et utvalg på 1000 personer fra hver av disse institusjonstypene. Rusmiddelinstitusjonene er såpass mange og spredt utover landet, at en sannsynligvis må ta et utvalg av institusjonene. Fengslene er forholdsvis få, slik at det bør være mulig å gjøre intervjuer innenfor hvert fengsel. Også innenfor fengslene og rusmiddelinstitusjonene vil det være av interesse å intervju styrerne/ledelsen for å få noen opplysninger om selve institusjonen. Vi antar at en innenfor disse institusjonene kan ha noe lengre intervjuer enn i sykehjemmene, kanskje 45-60 minutter.

Omfanget av undersøkelsen om institusjonsbefolkningens levekår kan da anslås:

	Bruttoutvalg	
	Beboere	Styrere/ledelse
Institusjoner for eldre og funksjonshemmede:	2000	250
Institusjoner innen rusmiddelomsorg	1000	60
Fengselsomsorg	1000	43
Sum	4000	353

Brutto regner vi altså med 4353 intervjuer, av disse vil 2250 være halvtimes intervjuer, og vel 2100 45-60 minutter. Regner vi med et frafall på 30 prosent (fracfallet var 25 prosent for

undersøkelsen i rusmiddelomsorgen 1977), sitter vi igjen med ca. 1600 intervjuer i alt innenfor eldreomsorgen, og ca. 1500 i de to andre institusjonstypene.

I tillegg til kostnadene med å utføre selve feltarbeidet og intervjuene, kommer arbeidet med planleggingen og utformingen av spørreskjemaer. Siden dette er en form for undersøkelse som SSB har liten erfaring med, bør opplegget utredes nærmere, og en prøveundersøkelse gjennomføres. En må også vurdere om undersøkelsen er såpass krevende at en trenger spesiell opplæring av intervjuerne.

Tidsplan:

Tidsplanen er svært usikker her. Det kan være lurt å vente med å gjennomføre en slik utvalgsundersøkelse til resultatene fra Folke- og Boligtellingen år 2000 foreligger (tidligst i 2001). FOB2000 skal gi en oversikt over hvem institusjonsbeboerne er, og kan tjene som et register i trekkingen av utvalget. FOB2000 kan også tjene som et analysegrunnlag, det skal gi opplysninger om institusjonsbefolkningen gjennom de påkoblede registeropplysninger. Hvis en velger å gjennomføre en slik undersøkelse før resultatene fra Folke- og Boligtellingen foreligger, bør en prøveundersøkelse gjennomføres allerede tidlig neste år.

VEDLEGG 2: OM BRUKEN AV FOKUSGRUPPER

Fokusgrupper er en kvalitativ datainnsamlingsmetode, som brukes som alternativ til eller supplement til tradisjonelle kvantitative innsamlingsmetoder. De gir troverdige resultater til en rimelig kostnad. En fokusgruppe kan defineres som en nøye planlagt diskusjon som er tilrettelagt for å innhente synspunkter på et definert område i et avslappet miljø. De er spesielt effektive for å få fram informasjon om **hvorfor** folk tenker og føler som de gjør om bestemte tema, fordi de tillater gruppeinteraksjon. Interaksjonen mellom deltakerne fører ofte til at de tenker igjennom temaet og danner seg en mening hvis de ikke har noen fra før. Disse prosessene kan studeres av de som leder og observerer gruppesamtalene og gi en dypere forståelse av tankeprosessene som fører til beslutninger. En person leder og styrer gruppesamtalene, og har ofte med seg en assistent og en sekretær.

Fokusgrupper skiller seg fra andre grupper og kan karakteriseres ved hjelp av seks kjennetegn:

- 1 Mennesker,
- 2 samlet i en serie grupper
- 3 har bestemte kjennetegn, og
- 4 gir data
- 5 av en kvalitativ type
- 6 i en fokusert diskusjon/samtale

1) Hver gruppe bør ha mellom 4 og 12 deltakere, men 8 ses som det mest optimale. 2) For å få valide resultater må det gjennomføres flere fokusgrupper om samme tema. Hvor mange avhenger av tema, kompleksitet og målgruppens sammensetning, men tre er et minimum. Årsaken er at man da kan oppdage mønstre og trender på tvers av gruppene. 3) Gruppene bør være homogene, deltakerne velges ut fordi de har felles egenskaper eller kjennetegn på ett eller flere områder som er viktig for temaet. Så langt det er mulig bør imidlertid ikke deltakerne kjenne hverandre fra før. 4) I fokusgruppesammenheng er det viktig å gi rom for og oppmuntre ulike oppfatninger. Det er ikke meningen at man skal oppnå enighet om noe, tvert imot er hensikten å kartlegge ulike oppfatninger om temaet. 5) Dataene som samles inn er av kvalitativ karakter, og spørsmålene er åpne slik at deltakerne kan velge hvordan og hva de vil svare. Dataene skal gi innsikt i holdninger, oppfatninger og meninger blant deltakerne. Fordi deltakerne er samlet i grupper vil de påvirke hverandre, noe som gir mer naturlige omgivelser enn individuelle intervju. 6) Temaet for samtalen er nøye valgt på forhånd. Også spørsmålene er utviklet på forhånd i en intervjuguide som brukes til å styre samtalen. Det er imidlertid viktig at formen er så løs at man kan følge opp de innspill deltakerne gir. Samtalen er ofte delt i tre: et generelt innledningsspørsmål, hvor deltakerne får mulighet til å si sin mening om temaet. Deretter følger ett til tre hovedtema, og her snevres temaet inn til mer spesifikt å gjelde det forskeren er interessert i å undersøke. Her er det ofte nyttig med visuelle eller auditive hjelpemidler og/eller praktiske oppgaver. Etter hoveddiskusjonen kommer en oppsummering av det som er kommet fram. Til slutt åpnes det for kommentarer fra deltakerne.

Fokusgrupper kan brukes før, under eller etter en hendelse. I forkant av en hendelse kan de f.eks. brukes til å kartlegge status før en sosial markedsføringskampanje og gi forståelse av målgruppen slik at riktig strategi kan velges, man kan identifisere trender før de vil vise seg i vanlig statistikk og man kan få tidlige indikasjoner på problemer i samfunnet. Fokusgrupper kan også brukes midt i en hendelse, f.eks. når det gjelder utvalgsundersøkelser (mellom en

pilot og selve undersøkelsen eller mellom hver runde i undersøkelser som gjentas flere ganger) og evalueringer (hva er gjort, har man truffet målgruppen?). Hensikten vil ofte være å definere hva som fungerer bra og dårlig og hva som kan forbedres. Når fokusgrupper brukes etter en hendelse er hensikten oftest å forsøke å definere hva som gikk galt og vurdere kvaliteten av det som er gjort.

Som i de fleste datainnsamlingsformer er det knyttet både fordeler og ulemper til fokusgrupper som metode, og fordelingen mellom de to er jevn. Fordelene er at dette er en sosialt orientert forskningsmetode som tar hensyn til hvordan folk vanligvis danner seg meninger og oppfatninger; lederen har mulighet til å følge uventete vendinger og kan dermed få nye ideer og innfallsvinkler, teknikken er relativt enkel å bruke; kostnadene er lave selv om det er vanlig med incentiver; resultatene kan ferdigstilles og presenteres relativt raskt og utvalget blir større enn i vanlige kvalitative studier fordi flere samles samtidig. Ulempene er at lederen har mindre kontroll enn i personlige intervju - det kan komme inn uønskete momenter som preger diskusjonen eller noen deltakere kan være for dominerende; analysen av dataene er vanskeligere enn ved andre innsamlingsformer - mye informasjon som er vanskelig å systematisere og dokumentere; gjennomføringen krever spesielt trenede folk til å lede gruppene; det er vanskelig å samle grupper og det er nødvendig med egnete lokaler. En del av disse ulempene har vi klart å begrense i Statistisk sentralbyrå - vi har egnete lokaler, og vi bruker en kombinasjon av båndopptak og notater, noe som forenkler analysen fordi vi ikke behøver å transkribere alle samtalenene. Vi begynner også å få en del erfaring med metoden.

De siste årene har vi i Statistisk sentralbyrå brukt fokusgrupper på en rekke områder, og flere av våre planleggere har arbeidet med denne typen datainnsamling. Vi har hatt fokusgrupper der hensikten har vært å teste ut spørsmålsformuleringer, spørreskjemaer og innhold i informasjonsmateriell, å finne fram til tiltak for å øke svarprosenten og kvaliteten på undersøkelsene våre, å finne fram til eller avgrense tema i undersøkelser, å øke interessen for eller bruken av publikasjoner og å evaluere innholdet i publikasjoner. Flere fokusgrupper er også planlagt i nær framtid.

I forbindelse med Verdikommisjonens arbeid kan fokusgrupper være svært nyttige, og kan brukes på flere måter. Ved å samle ulike grupper mennesker kan vi få en klar formening om hvilke verdier de ulike gruppene vektlegger på bestemte områder. Vi kan også få fram hvordan ulike typer mennesker kommer fram til sine standpunkter og vi kan få en pekepinn om hva som ligger bak deres verdivalg. Et mulig tema kan f.eks. være hva den enkelte definerer som et godt liv. Etter hvert kan temaet snevres inn til å gjelde den enkelte. En annen innfallsvinkel kan være å ta opp ulike samfunnsspørsmål, f.eks. fordeling mellom arbeid, hjem og fritid, verdivalg i informasjonssamfunnet og den økende volden i samfunnet. Hensikten må være å forsøke å få fram hvilke verdier som virker styrende på den enkeltes atferd i disse sammenhengene. Resultatene som framkommer kan brukes til å finne fram til tema og spørsmål som bør belyses nærmere i en større intervjuundersøkelse (f.eks. omnibus), med de kan også være nyttige innspill til Verdikommisjonens arbeid som de er.

Fordi det vil være ulike verdier som virker styrende for ulike typer mennesker, vil det sannsynligvis være nødvendig å gjennomføre en serie grupper med deltakere fra ulike lag av befolkningen. Hver enkelt gruppe bør være mest mulig homogen på de områdene vi definerer som viktige. For eksempel er det grunn til å anta at alder, kjønn og livsfase er kjennetegn som er viktige for verdivalgene. Unge og gamle legger sannsynligvis vekt på ulike faktorer i sine

verdivalg, det samme gjelder menn og kvinner. Hvilken livsfase man er i spiller nok også inn, for eksempel vil foreldre kunne legge vekt på andre verdier enn personer som ikke har barn og enslige kan ha andre verdier enn personer som lever i parforhold. Det er også grunn til å anta at ulike innvandrergupper har andre verdinormer enn nordmenn på enkelte områder.

Dersom vi skulle belyse alle disse sidene måtte vi ha mange fokusgrupper. Derfor er det best å konsentrere seg om et par variabler som kan skille mellom deltakerne i ulike grupper. Kjønn og alder peker seg ut som de mest relevante. Vi bør ha ulike grupper for kvinner og menn, og vi bør skille mellom eldre og unge, kanskje også ha en gruppe for de som er midt i livet. Da har vi allerede seks grupper. Dersom det er ønskelig kan vi også ha et par grupper med innvandrere, og da bør vi skille på kjønn. Vi bør da velge en av de største ikke-vestlige innvandringsgruppene vi har. Det kunne vært ønskelig å få til grupper med personer som ikke er store nok i andre undersøkelser, f.eks. fysisk og psykisk handicappede og personer som lever på samfunnets skyggeside. Dette kan imidlertid bli vanskelig, fordi det vil være vanskelig å rekruttere personer som tilhører disse gruppene. Det vil sannsynligvis også være vanskelig å gjennomføre gruppesamtaler med disse menneskene. Dybdeintervju ville nok passe bedre.

Dersom Verdikommisjonen ønsker fokusgrupper på dette området, anbefaler vi minimum seks grupper, åtte hvis vi skal ha to innvandrergupper. Hver gruppe varer ca. to timer, inkludert pause. Selve samtalene kan gjennomføres over to til tre uker, analysen vil ta noe lengre tid. Samtalene vil bli tatt opp på bånd for analyseformål i tillegg til at det blir tatt notater. I denne typen datainnsamling er det vanlig med incentiver, vi har lagt oss på kr. 300 til hver deltaker. Beløpet skal dekke reiseutgifter, samt gi litt lønn for strevet. I tillegg er det vanlig med en lett servering.

VEDLEGG 3: TIDSNYTTINGSUNDERSØKELSER

Tidsnyttingsundersøkelser gir en samlet oversikt over befolkningens tidsbruk. De viser hvor mye tid som brukes til ulike aktiviteter, sammen med ulike personer og på forskjellige steder. De gir også mulighet for å studere tidsrytmer, både over døgnet, uka og året. De kan dermed si noe om folks prioriteringer mellom ulike aktivitetsområder.

Opplysningene samles inn gjennom dagbøker og intervjuer. Et representativt utvalg av befolkningen fører dagbok i to døgn. For hvert kvartersintervall noterer deltakerne med egne ord hva de gjør, markerer hvem de er sammen med og hvor de oppholder seg. Datainnsamlingen går over et helt år slik at vi får et gjennomsnittsbilde av tidsbruken på årsbasis. Bakgrunnsopplysninger samt en del annen informasjon av relevans for tidsmønsteret, samles inn gjennom intervjuer i forkant av dagbokføringen.

Aktivitetene i dagbøkene kodes i Statistisk sentralbyrå etter en liste med vel 100 aktivitetskoder. Det er vanlig å skille mellom følgende fem hovedgrupper av aktiviteter:

- Inntektsgivende arbeid
- Husholdsarbeid (husarbeid, omsorgsarbeid, vedlikeholdsarbeid, innkjøp og andre ærend)
- Utdanning
- Personlige behov (søvn, måltider, personlig stell og pleie)
- Fritidsaktiviteter

Enkelte sider ved tidsmønsteret belyses også gjennom andre datakilder. Eksempelvis kartlegges tid til inntektsgivende arbeid løpende gjennom arbeidskraftsundersøkelser og tid til medie- og kulturbruk gjennom kultur- og medieundersøkelser. Tidsbruksstudier basert på dagbøker er imidlertid den eneste datakilden som viser alle aktiviteter i sammenheng. Det er også den eneste datakilden som gir noe godt bilde av omfang, fordeling og endringer i det ulønnede arbeidet. Det er slike data som legges til grunn ved beregninger av den økonomiske verdien av det ulønnede arbeidet.

Det kan beregnes mange mål for tidsbruk. Det vanligste er å vise gjennomsnittlig samlet varighet av ulike aktiviteter pr. person, enten pr. dag eller pr. uke. Tidsnyttingsundersøkelser gir altså et aggregert bilde av befolkningens tidsbruk. Slike gjennomsnittstall gir ikke alltid så god mening enkeltvis, men egner seg godt til å belyse forholdet mellom ulike aktiviteter, mellom ulike grupper i befolkningen (f. eks. etter kjønn, familiefase eller yrkestilknytning), mellom ulike tidspunkter og ulike land.

Statistisk sentralbyrå har gjennomført tre undersøkelser av befolkningens tidsbruk, en i 1971-72, en i 1980-81 og en i 1990-91. Dermed har vi en lang, og i internasjonal sammenheng ganske unik, tidsserie. Verdien av den enkelte undersøkelse øker etterhvert som vi får lengre tidsserier. Vi kan nå beskrive og analysere endringer i befolkningens, og i ulike gruppers, tidsbruk over en 20-års-periode. Dette er to tiår hvor det er skjedd store endringer, særlig i kvinners dagligliv. Grovt sett kan vi si at det er blitt mindre kjønnsforskjeller i tidsmønsteret, mens forskjellen mellom ulike aldersgrupper er blitt mer markert. En fjerde undersøkelse planlegges gjennomført i år 2000. Dermed kan vi studere endringer over en periode på 30 år. Tidligere undersøkelser har kartlagt tidsmønsteret blant voksne (16-74/79 år). I neste undersøkelse håper vi også å kunne kartlegge barns og unges tidsbruk.

Dagbøker gir et godt bilde av aktiviteter som utføres ofte og/eller av forholdsvis mange. De er derimot mindre godt egnet til å vise tid til aktiviteter som utføres sjelden eller av relativt få, som f.eks skigåing og teaterbesøk. Deltakelse i slike sjeldne aktiviteter må eventuelt kartlegges gjennom spørreskjema.

Dagbøker gir et godt bilde av folks faktiske tidsbruk, men sier ikke noe om ønsker, motivasjon og holdninger, eller om utbyttet av aktivitetene. Slike mer subjektive sider ved tidsmønsteret må i tilfelle kartlegges gjennom egne spørsmål, enten direkte, som en oppfølging av dagbokføringen (f. eks. hvilke aktiviteter man likte spesielt godt/dårlig, hvilke perioder, man opplevde som travle/kjedelige), eller ved mer generelle spørsmål i spørreskjema, (f. eks om hvilke aktiviteter man gjerne skulle bruke mer/mindre tid til, om man opplever hverdagen som travel eller føler at tiden faller for lang). Erfaringsmessig bør slike spørsmål være mest mulig konkrete og knyttet til folks dagligliv. Det er ellers en tendens til at mange oppgir at de ønsker å bruke mer tid det aller meste. Opplysninger om ønsket tidsbruk kan dessuten være vanskelig å tolke. Ofte svarer nok folk ut fra hva de ideelt sett ville ønske enn ut fra hvordan de faktisk vil tilpasse seg dersom forholdene legges til rette.

LITTERATUR

- Allardt, Erik (1975): *Att ha, att vara, att älska. Om välfärd i Norden*, Lund: Argos Förlag AB.
- Allardt, Erik (1998): Det goda samhället: Välfärd, livsstil och medborgardygder, *Tidsskrift for velferdsforskning* 1998, 3, 123-133.
- Alstad, Bjørn (1993a, red.): *Norske Meninger 1946-93, bind 1: Norge og verden*, Oslo: Sigma Forlag distribusjon.
- Alstad, Bjørn (1993b, red.): *Norske Meninger 1946-93, bind 2: Norge og nordmenn*, Oslo: Sigma Forlag distribusjon.
- Andersen, Arne m.fl. (1981): *Levekårsundersøkelsen 1980. Dokumentasjon del I, Rapporter 81/24*, Statistisk sentralbyrå.
- Argyle, Michael (1992): *The social psychology of everyday life*, London: Routledge.
- Arner, Oddvar m.fl. (1995): *Forprosjekt til en nasjonal studie av stoffmisbrukere i behandling*, SIFA-rapport nr. 3/95.
- Barstad, Anders (1997a): Psykisk helse: Fortrolighet forebygger? *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå.
- Barstad, Anders (1997b): *Store byer, liten velferd? Om segregasjon og ulikhet i norske storbyer*, Sosiale og økonomiske studier 97, Statistisk sentralbyrå.
- Barstad, Anders (1998): *Hvem er de ensomme og isolerte*, artikkel innsendt til vurdering i *Tidsskrift for velferdsforskning*.
- Baumeister, Roy F. (1991): *Meanings of Life*, The Guilford Press.
- Bakken, Anders (1998): *Ungdomstid i storbyen*, Oslo: NOVA.
- Becken, Lars Erik (1996): *Unge uførepensjonerte. En beskrivelse av kjennetegn ved uføre som er mellom 20 og 40 år*, Notat 1996: 3, Oslo: INAS.
- Bild, Hanna m.fl. (1998): *Hvordan møter småbarnsfamiliene helsetjenesten?* Rapporter 98/11, Statistisk sentralbyrå.
- Blom, Svein (1998): *Levekår blant ikke-vestlige innvandrere i Norge*, Rapporter 98/16, Statistisk sentralbyrå.
- Brevik, Ivar (1995): *Sosialhjelp 1970-93. Vekst og endring. Kommunale variasjoner*, Notat 1995: 136, Oslo: NIBR.

Dalgard, Odd Steffen (1996): "Psykisk helse relatert til sosialt miljø", i Petter Hurlen og Rannveig Nordhagen (red., 1996): *Folkehelse i forandring*, Universitetsforlaget, 103-116.

Daatland, Svein Olav (1997): *De siste årene. Eldreomsorgen i Skandinavia 1960-1995*, NO-VA 1997.

Ellingsen, Dag (1997): *Kriminalitet og rettsvesen*. 3. utgave 1997, Statistiske analyser 21, Statistisk sentralbyrå.

Elstad, Jon Ivar (1984): *Levekår- sammenheng og helhet*, INAS-rapport 84:1.

Epland, Jon (1998): *Endringer i fordelingen av husholdsinntekt: 1986-1996*, Rapporter 98/17, Statistisk sentralbyrå.

Fridhov, Inger Marie (1992): *Alt som før? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*, Jus-
tisdepartementet, Oslo 1992.

Fridhov, Inger Marie (1997): "Fanger og fengsel", i Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.): *Kriminologi*, Oslo: Pax Forlag A/S, 305-322.

Grøtvedt, Liv (1998): *Helseprofil i Akershus*, Rapport nr. 1, 1998, Stiftelse for helsetjenesteforskning, Sentralsykehuset i Akershus.

Grytten, Linda (1997): *Rusmidler i Norge 1997*, Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.

Gullestad, Marianne (1996): *Hverdagsfilosofier*, Oslo: Universitetsforlaget.

Halvorsen, Knut (1994a): Langtidsarbeidsløshet og depressivitet - betydningen av å komme tilbake i i lønnet arbeid, *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 1994, 1.

Halvorsen, Knut (1994b): *Arbeidsløshet og arbeidsmarkedsmarginalisering - levekår og mestrings*, Oslo: Universitetsforlaget.

Halvorsen, Knut (1996, red.): *Mestrings av marginalitet. Å leve og overleve som sosialklient*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Haveraaen, Morten (1993): *By, bosted, lokalsamfunn, bolig*, Doctor scientiarum thesis 1993: 19, Norges landbrukshøgskole.

Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*, Oslo: Universitetsforlaget.

Hem, Karl-Gerhard og Arne H. Eide (1998): Funksjonshemmedes levekår 1987-1995: Sakker akterut, tross forbedringer, *Samfunnsspeilet* 1998, 2, Statistisk sentralbyrå.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997): *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*, NIBR prosjektrapport 1997: 21.

Jenssen, Anders Todal (1993): *Verdivalg. Ny massepolitikk i Norge*, Oslo: Ad Notam.

Johannesen, Asbjørn (1998): De fattige er få, men unge, *Samfunnsspeilet* 1998, 2, Statistisk sentralbyrå.

Kjell Eyvind Johansen (1994): «Ethiske teorier», i Kjell Eyvind Johansen (red): *Etikk - en innføring*, Oslo: J.W.Cappelens Forlag a.s.

Johansson, Sten (1979): *Mot en teori för social rapportering*, Stockholm: Institutet för social forskning, Rapport nr. 2 från levnadsnivåprojektet.

Kiberg, Dag, Kristin Strømsnes og Eirik Vasstrand (1995): *De norske valgundersøkelsene 1977, 1981, 1985, 1989 og 1993. Dokumentasjon. Frekvenser*, NSD Rapporter nr.105.

Kitterød, Ragni Hege (1998): Småbarnsmødre vil jobbe mindre, men får det ikke til, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi (1998a): Kvinner og menn 1998: Hvor likestilte er vi? *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi (1998b): *Enslige forsørgere: Forsørgelse og levekår før og etter overgang til en ny livsfase*, Sosiale og økonomiske studier 100, Statistisk sentralbyrå.

Kuhnle, Stein (1994): "Velferdsstatens politiske grunnlag", i Hatland m.fl. (red., 1994): *Den norske velferdsstaten*, Ad Notam Gyldendal.

Langaas Paulsen, Erling (1993): *På epleslang i Edens have*, RFSU-Samlivsopplysning.

Lindseth, Odd Helge (1998): Norsk barneoppdragelse i 1990-årene: De fleste vil ha lydige, veloppdragne og ansvarsfulle barn, *Samfunnsspeilet* 1998, 1, Statistisk sentralbyrå.

Listhaug, Ola, Anders Todal Jenssen og Hans Terje Mysen (1983): *Values in Norway: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 11, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola og Beate Huseby (1990): *Values in Norway 1990: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 29, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola, Roar Håskjold og Mari Knudsen (1997): *Values in Norway 1996: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 49, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitetet.

Listhaug, Ola og Toril Aalberg (1998): Norske verdier og holdninger i et komparativt perspektiv, Presentasjon for Verdikommisjonen, 23. mars 1998.

Lyngstad, Jan og Kari-Mette Roalsø (1997): *Langtidsarbeidslediges inntekter og økonomiske levekår*, Rapporter 97/13, Statistisk sentralbyrå.

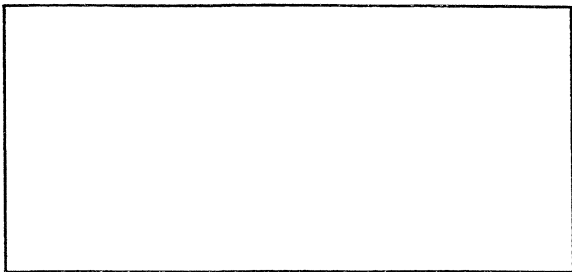
- Mamelund, Svenn-Erik, Helge Brunborg og Turid Noack (1997): *Skilsmisser i Norge 1886-1995 for kalenderår og ekteskapskohorter*, Rapport 97/19, Statistisk sentralbyrå.
- Martinussen, Willy (1996): "Ambivalent velvilje - Den norske velferdstatens normative grunnlag", i Håkon Lorentzen (red.): *Forståelser av fellesskap. Syv artikler om velferdsstatens normative utfordringer*, Norges Forskningsråd.
- Mastekaasa, Arne m.fl. (1988): *Livskvalitetsforskning*, Rapport 88: 6, Institutt for samfunnsforskning.
- Møglestue, Idar (1996): Straffede lovbrytere: Stadig flere pådrar seg ny straffereaksjon, *Samfunnsspeilet* 1996, 3, Statistisk sentralbyrå.
- NOU 1993: 17: *Levekår i Norge*.
- Opdahl, Stein (1997): *Levekårsundersøkelse blant mottakere av grunnstønad. Dokumentasjonsrapport med tabeller*, Notater 97/1, Statistisk sentralbyrå.
- Otnes, Berit (1979): *Eldre i aldershjem 1977*, Statistiske analyser nr. 42, Statistisk sentralbyrå.
- Otnes, Berit (1980): *Klienter i institusjoner for alkoholistsorg 1977*, Statistiske analyser nr. 43, Statistisk sentralbyrå.
- Otnes, Berit (1996): *Sosial- og barnevernstjenesten. Organisering, omfang og utvikling 1980-1994*, Statistiske analyser 11, Statistisk sentralbyrå.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ringen, Stein (1981): *Hvor går velferdsstaten? Fordelingspolitikkenes opprinnelse og fremtid*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Ringen, Stein (1995): Well-being, Measurement and Preferences, *Acta Sociologica*, **38**, 3-15.
- Ringen, Stein (1996): Notes on the definition and measurement of living conditions, upublisert paper (bygger på materiale i Stein Ringen (1996): *Citizens, Families and Reform*, Oxford University Press).
- Roalsø, Kari-Mette (1997): *Ungdoms levekår i 1990-årene*, Statistiske analyser 15, Statistisk sentralbyrå.
- Schieflo, Per Morten (1985): *Nærmiljø i bysamfunn. Om nærmiljø i byer*, Oslo: Byforskningsprogrammet, Universitetsforlaget
- Sen, Amartya (1992): *Inequality Reexamined*, Russel Sage Foundation, New York: Clarendon Press.
- Sandvik, Hanne (1998): Evig din - eller? Om kjønnsforskjeller i holdninger til oppløsning av ekteskap, *Sosiologisk tidsskrift* 1998, 4, 293-314.

- Skjåk, Knut Kalgraff (1998): "Intervjuundersøking om arbeidsforhold og arbeidserfaringer", *NSD Brukermelding* nr. 2, 1998
- Skretting, Astrid (1996): *Ungdom og rusmidler*, Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.
- Sæbø, Gunnar (1993): *Som folk flest? En beskrivelse av levkårsforskjeller mellom sosialklienter og totalbefolkning*, Notat 1993: 4, Oslo: INAS.
- Marianne Sætre (1997): *Omfanget av vold. Gjennomgang av dokumentasjon og resultater*, HiO-notat 1997 nr. 7.
- Teigum, Hanne Marit (1997): *Holdninger til og kunnskap om norsk u-hjelp 1996*, Rapporter 97/14, Statistisk sentralbyrå.
- Ulfrstad, Lars Marius (1997): *Bostedsløshet i Norge. En kartlegging av bostedsløse i kontakt med hjelpeapparatet*, NBI, Prosjektrapport 216/97.
- Vassenden, Kåre (red., 1997): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Statistiske analyser 20, Statistisk sentralbyrå.
- Vejrup, Kristine (1998): "Ønsker, lyster og begjær..". *Om nordmenns ønsker for bedre livskvalitet*, Framtiden i våre hender, Rapport nr 1/98.
- Vogel, Joachim (1997): *Living Conditions and inequality in the European Union 1997*, Eurostat Working Papers E/1997-3.
- Vaage, Odd Frank (1998a): *Norsk kulturbarometer 1997*, Statistiske analyser 25, Statistisk sentralbyrå.
- Vaage, Odd Frank (1998b): *Norsk mediebarometer 1997*, Statistiske analyser 24, Statistisk sentralbyrå.
- WHO (1998): *The World Health Report 1998. Life in the 21st century. A vision for all. Report of the Director-General*, Geneva: World Health Organization.

De sist utgitte publikasjonene i serien Notater

- 98/88 J. Sexton: Fremskrivning av tidsserier i KNR. 20s.
- 98/89 A.H. Foss: Definisjoner og beregningsmetoder for dødelighetstabell. 16s.
- 98/90 T. Dale: Samordnet levekårsundersøkelse 1998 - panelundersøkelsen: Dokumentasjonsrapport. 95s.
- 98/91 L. Lindholt: Rammevilkår for energigjenvinning av plast. 14s.
- 98/92 T. Vogt: Folatkunnskap blant kvinner i fertil alder: Dokumentasjonsrapport. 17s.
- 98/93 B.L. Western: Beregning av vekter til inntekts- og formuesundersøkelsene 1995. 14s.
- 98/95 R. Johannessen: Prisindeks for hotellovernatting - delundersøkelse i konsumprisindeksen. 18s.
- 98/96 K.J. Einarsen: Definisjonskatalog for videregående opplæring: Utarbeidet av arbeidsutvalget i FylkesKOSTRA-utdanning og statistikkgruppen i Prosjekt LINDA-opplæring. 1. Utgave. 27s.
- 98/97 K.A. Brekke: Om metoder for beregning av miljøprofil for ulike varer, og hva vi trenger det til. 20s.
- 98/98 I.S. Wold: Modellering av husholdningenes transportkonsum for en analyse av grønne skatter: Muligheter og problemer innenfor rammen av en nyttetremodell. 81s.
- 98/99 R. Gudem: Utvikling av statistikk over bygg- og anleggsavfall. 56s.
- 98/100 T. Skjerpen: Konsumfordelingssystemet i KVARTS: Teknisk dokumentasjon. 42s.
- 99/1 F. Thorkildsen: FoB2000. Kobling av adresser fra GAB og DFS - status og utvikling. 22s.
- 99/2 K. Ibenholt og K.A. Brekke: Rammevilkår for produksjon av brunt papir. 12s.
- 99/3 I. Øyangen: Liv og helse i Akershus: Dokumentasjonsrapport. 22s.
- 99/4 M.V. Dysterud og E. Engeliën: Tettstedsavgrensing 1998: Teknisk dokumentasjon av nye rutiner. 53s.
- 99/5 Samordnede levekårsundersøkelser: Rapport fra brukerseminar 22. april 1996 og høringsuttalelser. 46s.
- 99/6 H. Utne: FoB2000. Sektordata: Statusrapport og tiltaksplan. 86s.
- 99/7 M. Søberg: Instruksjoner til og data frå eksperiment om internasjonal kvotehandel. 27s.
- 99/8 A. Sundvoll: Undersøkelse om kosthold blant spedbarn. 31s.
- 99/9 A. Schjalm: Sluttrapport om utvalg og estimering for kulturlandskapsobservasjon. 16s.
- 99/10 E. Vinju: Statistikk over avfall og gjenvinning i industrien - 1996: Dokumentasjon av metode. 61s.
- 99/11 I. Aukrust og H. Utne: Detaljerte arbeidsmarkedsdata - på kommunenivå: Dokumentasjon av arbeidsmarkedsdata til PANDA. 4. utgave. 37s.
- 99/12 K.J. Einarsen, H. Hartvedt, A.B. Skara og C.B. Strand: Faktaark for FylkesKOSTRA-utdanning. Årsrapporteringen for 1998. Sør-Trøndelag fylkeskommune: Nøkkeltall med indikatorer for: Prioriteringer og ressursbruk, Dekningsgrad, Produktivitet og kvalitet. 41s.
- 99/13 G. Sparby: Selvangivelsesstatistikk 1993-1996: Dokumentasjon. 121s.
- 99/14 B.R. Joneid og J. Lajord: FD - Trygd: Dokumentasjonsrapport: Demografi. 1992-1993. 95s.
- 99/15 A.L. Brathaug: Evaluering av fylkesKOSTRA, helsetjenester 1998. 64s.
- 99/16 A.J. Isachsen, S.O. Stoknes og G.H. Bjønnes: Den store gjettekonkurransen. 26s.

Notater

Tillatelse nr.
159 000/502

B *Returadresse:*
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Statistisk sentralbyrå

Oslo:
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Telefon: 22 86 45 00
Telefaks: 22 86 49 73

Kongsvinger:
Postboks 1260
2201 Kongsvinger

Telefon: 62 88 50 00
Telefaks: 62 88 50 30

ISSN 0806-3745

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway